

Biblioteka
UMK
Toruń

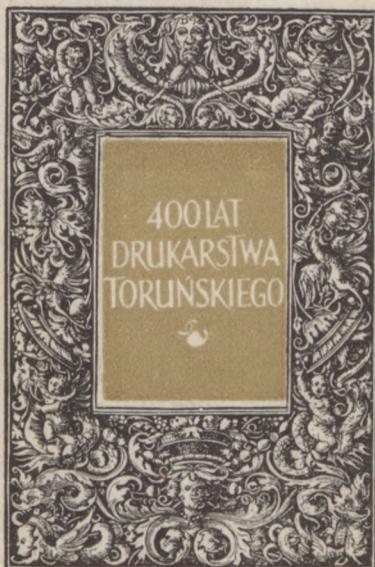
421344

12 KWI 1900

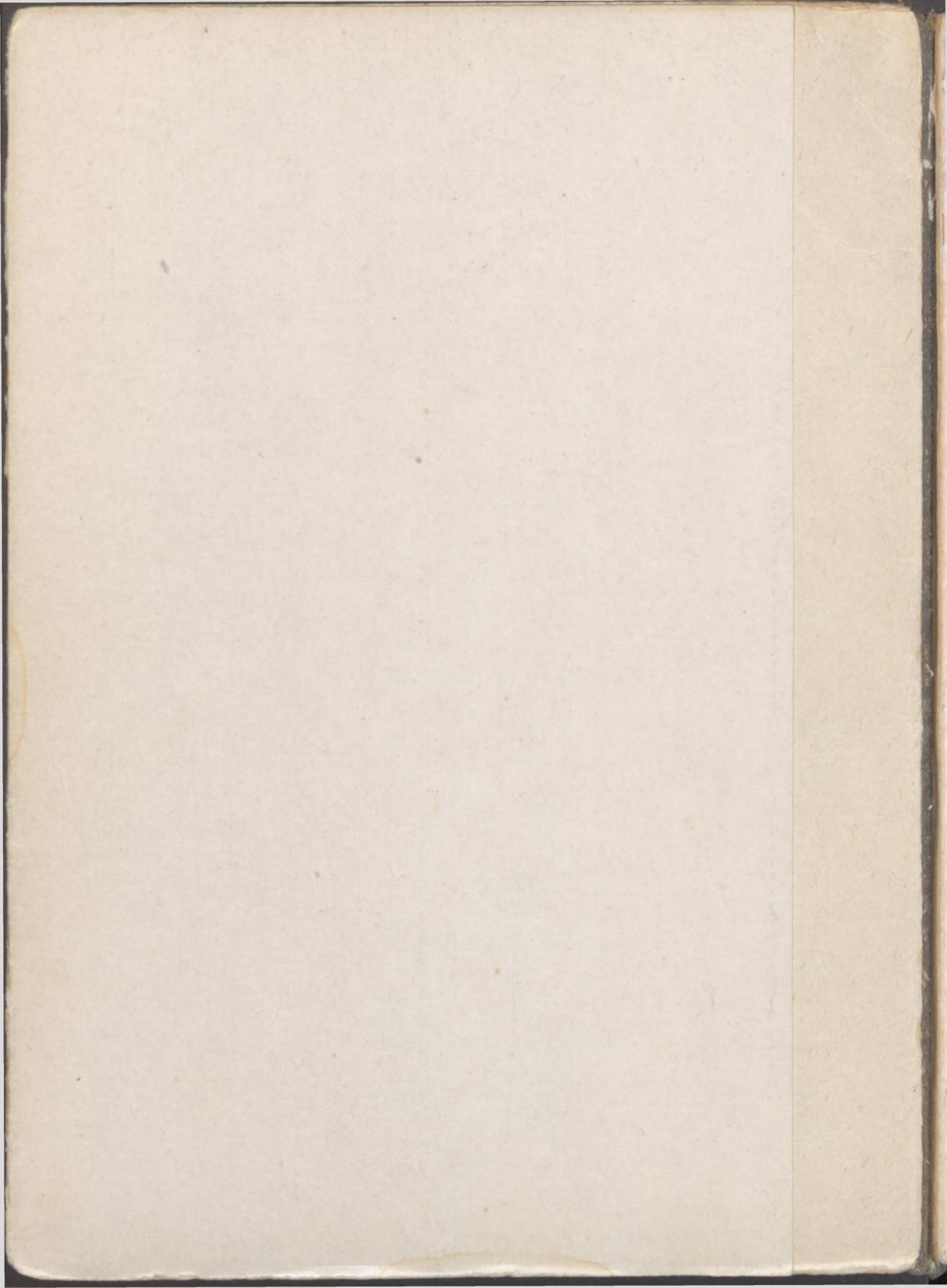
magr

K A T A L O G

Huppenstiel

W Y S T A W Y

400 LAT
DRUKARSTWA
TORUŃSKIEGO

KATALOG
WYSTAWY

KAZIMIERZ GRAPTON
W TORUNIU

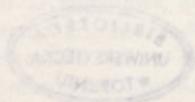
TORUŃ
1928

Opracowanie tekstu
Janina Huppenthal

Opracowanie graficzne
Zygfryd Gardzielewski

400 LAT DRUKARSTWA TORUŃSKIEGO

KATALOG
WYSTAWY

ZAKŁADY GRAFICZNE
W TORUNIU

T O R U Ń
1969

TORUNSKIEGO
DREKARSTWA
AWSTWA

WYSTAWY
KATALOG

Gotyckie sklepienia ratusza, pamiętające świetną przeszłość dawnej stolicy Prus Królewskich, bogactwo zasobów starych druków Książnicy Miejskiej, spadkobierczyni najstarszych bibliotek toruńskich, twórcza praca współczesnych mistrzów czarnej sztuki w żywym ośrodku uniwersyteckim zespoliły się w godnej formie wystawy książki polskiej dla uczczenia jubileuszu czterech wieków sztuki drukarskiej w Toruniu, w roku 25-lecia Polski Ludowej.

421 344

E. 1274/20

400 LAT DRUKARSTWA W TORUNIU

Polityczne i społeczno-ekonomiczne warunki rozwoju Torunia wyznaczyły drogi rozwoju toruńskiego drukarstwa. Dawna stolica Prus Królewskich, jak najściślej związana w swojej historii z Rzeczypospolitą, wyrastała na gruncie odnawianych przywilejów królewskich na poważny ośrodek handlowy i kulturalny Polski północnej. Żywe stosunki z Lipskiem, Wittenbergą i innymi miastami, dogodnie położenie na europejskim szlaku handlowym, dawało możliwość zetknięcia się bogatego mieszczaństwa z zachodem. Powstawały na tym podłożu renesansowe pomniki dobrobytu i kultury. Wpływy Odrodzenia i Reformacji i wynikający stąd wspaniały rozwój szkolnictwa dały wreszcie podstawę do powstania w Toruniu warsztatu drukarskiego. Dzięki staraniom i finansowej pomocy Erazma Glicznera, pedagoga i kaznodziei polskiego oraz zapobiegliwości Jakuba Hübnera — kupca, przedstawiciela patrycjuszowskiej rodziny mieszczańskiej, przybył z Lipska do Torunia w 1568 roku drukarz Stanisław Reiss. Zasoby typograficzne jego warsztatu nie były bogate, znalazła się jednak wśród nich ładna kursywa, którą też wydrukował w 1569 roku pierwsze dzieło „Assertiones aliquot breves ac dilucidae pro baptismo infantium” Erazma Glicznera. Nie umieścił na nim swego nazwiska a następne pięć druczków, które wydał w tym samym roku, podpisał introligatorskim pseudonimem Stanisław Worffschauffel — wiejaczka czyli szufla do przesiewania zboża. Były to prace profesora gimnazjum toruńskiego Szymona Musaeusa, konrektora Łukasza Schubbeo i kaznodziei protestanckiego Jana Wentzla. Trudności finansowe przerwały jego tak dobrze zapowiadającą się pracę. Pozwany przez Glicznera o zwrot zaciągniętego długu, musiał mu Worffschauffel oddać zasoby swego warsztatu, które zostały wywiezione do Grodziska. Toruń pozostał bez oficyny drukarskiej. Dopiero w 1581 roku przybył tu drugi z kolei drukarz, mający już za sobą pracę w Poznaniu i Grodzisku — Melchior Nering. Toruń przeżywał właśnie w tym czasie swój „złoty okres”. Rozwijające się gimnazjum toruńskie oraz dążenia kulturalne zamożnego mieszczaństwa, hołdującego humanistycznym ideałom, zdawały się zapewniać drukarni trwałą podstawę bytu. W Henryku Strobandzie, światłym burmistrzu i znakomitym przedstawicielu epoki Odrodzenia, zna-

laż Nering możnego protektora, który też wydobył go z początkowych trudności finansowych. W dalekosiężnych planach Strobanda, umocnienie pozycji Torunia w Polsce północnej, drukarnia miała zapewne stanowić jeden z czynników pozwalających rozciągnąć i utrwalić wpływy Torunia w dziedzinie nauki i oświaty na całe Prusy. Drukarnia Neringa została zatem, dzięki pomocy Strobanda, wyposażona w drugą prasę, nowe kroje pism, czcionki greckie i rozszerzony zasób nut. Znalazły się także w jego warsztacie nowe elementy zdobnicze. Przyjmując pomoc finansową burmistrza, Nering był zmuszony podporządkować się jego wymaganiom, które odnosiły się przede wszystkim do cenzury treści wydawanych dzieł.

Z okresu sześcioletniej działalności toruńskiej pozostawił Nering bogatą i różnorodną spuściznę drukarską, około 46 pozycji. Tematycznie objęły one prace z różnych dziedzin od publikacji naukowych do wydawnictw okolicznościowych i panegirycznych. Z pod prasy Neringa wyszły też pierwsze dzieła w języku polskim, znamy ich 16, co stanowiło pokaźną ilość w stosunku do 8 niemieckich, 19 łacińskich i 3 łacińsko-greckich.

Po śmierci Neringa w 1587 roku drukarnię przejął jego zecer Saksończyk Andrzej Koteniusz, który ostatecznie utrwalił byt warsztatu typograficznego w Toruniu. Drukarnia została umieszczona w lokalu specjalnie zakupionym na ten cel z funduszków miasta i Strobanda przy ul. Błotnej 312 dziś Franciszkańskiej i mieściła się tam aż do 1829 roku. Prócz tego, zajmował Koteniusz, tak jak i Nering, piwnicę w Dworze Artusa. W licznych wydawnictwach Koteniusza znalazło pełne odbicie życie miasta: zmiany organizacyjne gimnazjum, uroczystości miejscowe, do których bezpośrednio włączała się uczelnia, wypowiedzi przedstawicieli różnych ugrupowań religijnych i miejscowych obywateli. Ogólna produkcja jego warsztatu osiągnęła w ciągu 20 lat około 130 pozycji. Przeważały w tym czasie utwory w języku łacińskim, co stanowiło dowód żywych jeszcze tendencji humanistycznych. Literacką twórczość w języku polskim reprezentował wybijający się wśród wierszopisarzy tego okresu poeta Jan Rybiński.

Po śmierci Koteniusza, wdowa zapisała drukarnię Ekonomii a ówczesny rektor gimnazjum Kasper Friese sprzedał ją w 1609 roku Augustowi Ferberowi. Ten doświadczony typograf, prowadzący już warsztaty w Gryfii i Rostoku, dysponował znacznie bogatszym zasobem typograficznym, który pozwalał mu na druk tekstów greckich, łacińskich, niemieckich i polskich. Czcionki hebrajskie stanowiły własność rektora Konrada Grasera i były wykorzystane do druku jego pracy „Ultima verba”. Druki swe oznaczał Ferber dość popularnym wówczas sygnetem pelikana stosowa-

ERASMI GLI
CZNERI CHRISTI

IE SV SERVI: ET ECCLESIA
rum in Polonia Confessionis Augustana Senioris.

*Assertiones aliquot breues ac dilucida pro Bas
ptismo Infantium testimoniis veterum Pa
trum roborata contra Catabaptif
mum in Polonia, iam etiam
pròb dolor exor
tum.*

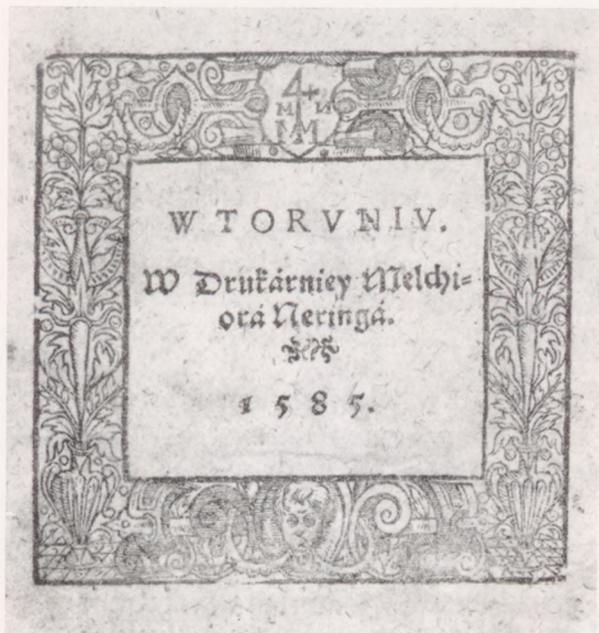

BASILIVS CONTRA SABEL
ianos & Arium Pagina 366. 367.

*V*O: hortamur Anabaptistæ, vt non omni modo qd
vobis placet à nobis audire queratis, sed quod Do
mino complacet & consonum est scripturis, & non
contrarium Patribus: compescat vos traditio, Do
minus sic docuit, Apostoli prædicauerunt, Pa
tres conseruauerunt, Martyres confirmauerunt
sitis contenti dicere velut
edocti estis.

EXCVSVM TORONIAE.
M D. LXIX.

Tabl. I. Poz. 1. Karta tytułowa pierwszej książki
wydanej w Toruniu w drukarni Worffschauffla-
-Erazma Glicznera, Assertiones... z 1569 r.

Tabl. II. Poz. 17. Sygnet Melchiora Neringa
w edycji „Nowego Testamentu”.

nym już przez Koteniusza. W produkcji jego oficyny przeważała reformacyjna literatura religijna, także autorów spoza Torunia. Świetnie rozwijające się gimnazjum za rektoratu Konrada Gräsera dostarczało wielu prac naukowych a drukarnia umiała dostosować swój poziom do stawianych jej wówczas wymagań. Po śmierci Ferbera, tłocznię prowadziła wdowa, lecz już w 1622 roku przejął ją Henryk Friese, syn zasłużonego rektora i prowizora Ekonomii. W ciągu swej krótkiej, bo jednorocznej działalności wydał on 9 druków, w większości okolicznościowych panegiryków.

Henryk Friese zamknął okres działalności pięciu pierwszych drukarzy, będących samodzielnymi typografami i właścicielami swoich warsztatów. W ciągu przeszło pół wieku liczącej pracy drukarze toruńscy przyczynili się do utrwalenia przodującego stanowiska Torunia jako ośrodka nauki i kultury w Polsce północnej. Słowo drukowane w Toruniu, jako oręż walki o idee Reformacji sięgało daleko poza miejscowy rynek. Z oficyn toruńskich korzystali nie tylko przedstawiciele kościoła i gimnazjum toruńskiego, ale także pisarze reformacyjni z Prus i Wielkopolski. Liczne druki w języku polskim świadczyły o zainteresowaniach i potrzebach społeczeństwa toruńskiego, o sile i wzmoczonej działalności elementu polskiego, wypowiedzianego się w piśmiennictwie, któremu drukarze toruńscy potrafili sprostać. Tak więc dość znaczna wydajność oficyn, humanistyczny i polski charakter treści dokumentowały w sposób oczywisty ogólny, wysoki poziom kultury Torunia tego okresu.

Nowy rozdział w historii toruńskich drukarni wyznaczyły czynniki, które wyraźnie nadały inne oblicze typografii toruńskiej zarówno pod względem organizacyjnym jak i wydawniczym. Zamykają go wypadki historyczne oraz nowe kierunki literackie i piśmiennicze w granicach XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku. Nieustające prawie wojny, nawiedzające miasto zarazy rujnowały je materialnie. Gdańsk przejął prymat nie tylko w handlu, ale poprzez rozwijające się gimnazjum i produkcję drukarni Hünefelda i Förstera, zajął także na polu kulturalnym przodujące stanowisko. Dla Torunia minął bezpowrotnie okres bujnego rozwoju i świetności. Produkcja wydawnicza została uzależniona od aktualnej sytuacji ekonomicznej miasta. Drukarnia stała się własnością rady a wydzierżawiający ją drukarze tytułowali się odtąd „drukarzami miasta i gimnazjum”. Byli nimi, na ogół w tym czasie, rzetelni fachowcy, bądź przybywający z zachodu, bądź też przyspasabiający się do służby typograficznej u mistrzów toruńskich. Mimo nieraz bardzo trudnych warunków, pracowali w Toruniu po dziesięć i więcej lat. Rada miasta wydzierżawiając i oddając drukarnię do dyspozycji gimnazjum dbała o jej

techniczne wyposażenie odnawiała kilkakrotnie jej zasoby typograficzne, przestrzegając kontroli wydawanych druków a na drukarza nakładała obowiązek utrzymywania warsztatu w należytych porządku. Drukarze na ogół podporządkowywali się zarządzeniom rady, a stała troska, przychylna atmosfera i zrozumienie ich pracy pozwalały im przetrwać najcięższe czasy. Materiałów do druku dostarczało przede wszystkim gimnazjum. Były to prace naukowe profesorów, podręczniki czy druki okolicznościowe jak np. zaproszenia na inauguracyjne odczyty nowego rektora. Niejednokrotnie drukarnia toruńska przyjmowała też zamówienia od nakładców gdańskich na druki dla tamtejszego gimnazjum, bądź też od autorów spoza Torunia. Niemal wszyscy profesorowie należeli do ludzi piszących. Obok prac naukowych, byli autorami utworów uświetniających uroczyste momenty w życiu patrycjuszy miejskich. Wszelkiego rodzaju panegiryki wzrastały ilościowo z każdym dziesiątkiem lat, dając dobry zarobek drukarzom i stając się typowym drukiem okresu baroku. Literaci tego okresu to przeważnie amatorzy, nie wybijający się kunsztem artystycznym ponad przeciętność. Barokowe w swej treści druki znajdowały też odpowiedni wyraz w formie wydawniczej. Nagromadzenie ozdobińców, układanki w formie serc, kolumn czy figur geometrycznych, wszystko to było jaskrawym przykładem panującej przesady w treści i formie. Miejsce dawnego drzeworytu zajął niepodzielnie przeładowany treścią, trudno czytelny miedzioryt. Szata graficzna książki była odzwierciedleniem zachodzących przemian i pogarszania się smaku estetycznego. Bardzo długie i wymyślne z reguły tytuły powodowały zadrukowywanie całych kart. Niweczyło to możliwości przejrzystego układu, o który też ówczesni drukarze mało dbali. Przeważały zatem druki dewocyjne i panegiryczne. Objawem pozytywnym była niekiedy literatura mieszczańska, która pod postacią satyry ośmieszała wady ówczesnego, klasowego ustroju.

W 1623 roku przejął drukarnię po H. Friese Franciszek Schnellboltz, rodem z Lipska. Działalność jego przypadła na trudny okres wojen i zaraży. W ciągu 16 lat pracy wydał on około 85 druków, wśród których na szczególne wyróżnienie zasługują okolicznościowe druki w języku polskim, sławiące tryumf Władysława IV w wojnie moskiewskiej. Po śmierci Schnellboltza oficynę prowadziła wdowa, a w roku 1643 przejął drukarnię Michał Karnall. Pozostał on w Toruniu aż do 1666 roku, wiążąc swą produkcję ściśle z życiem gimnazjum i działalnością przedstawicieli kościoła protestanckiego. Po Karnallu objął drukarnię Jan Coepselius. Okres jego pracy w Toruniu przypadł na lata ożywającej się działalności toruńskiego gimnazjum pod rządami rektora Ernesta Königa. Mi-

mo to, w 1679 roku przeniósł się Coepselius do Frankfurtu nad Odrą, aby zająć tam miejsce drukarza uniwersyteckiego. Oficynę prowadził po nim od 1680 roku Chrystian Bekk, którego zasługą było wprowadzenie antykwy do tekstów polskich. W 1690 roku zajął jego miejsce giser drukarni Cystersów w Oliwie Jan Baltazar Bresler. Wykorzystując bogaty zasób pism i materiałów ilustracyjnych drukował on liczne druki okolicznościowe, które nie tylko w swej treści ale i w formie typograficznej, były przykładem niepodzielnie panującego stylu barokowego. Dzięki współpracy ze znanym nakładcą i księgarzem toruńskim Janem Chrystianem Laurerem, wydał on w zgrabnym małym formacie zdobiony miedziorytami, szereg przeróbek i tłumaczeń utworów z literatury obcej. Cieszyły się one w tym czasie szczególną poczytnością. Na okres działalności Breslera przypadło też znaczne ożywienie piśmiennictwa w języku polskim. Po jego śmierci w 1699 roku, druki wychodzące z oficyny toruńskiej nie były oznaczane nazwiskiem drukarza. Prawdopodobnie prowadzący oficynę nie posiadali prawa samodzielnego kierowania warsztatem, albo też byli tak ubodzy, że nie mieli funduszy na prowadzenie jej pod własnym nazwiskiem. W 1705 roku rada miasta wydzierżawiła drukarnię Janowi Konradowi Rügerowi, określając w specjalnej umowie jego obowiązki i świadczenia wobec gimnazjum. W tym też roku sporządzony został spis sprzętu drukarskiego. Rüger obejmował drukarnię w ciężkich czasach dla miasta. Toruń przeżywał właśnie okupację szwedzką w czasie wojny północnej, dlatego szczegółowo opracowana treść umowy świadczy o wyjątkowej trosce rady o sprawy oficyny. Kontrakt mówił, między innymi, o cenzurze, sposobie odpłatności, przywilejach autora a także o egzemplarzu obowiązkowym dla biblioteki gimnazjalnej. Ciekawostką było i to, że jeśli na arkuszu druku byłyby więcej niż trzy błędy, sam drukarz pokrywał koszt nowego papieru na poprawne wydanie. Działalność Rügera była krótka. Zmarł w 1708 roku a oficynę przejął na kilka miesięcy Jan Chrystian Laurer. Wkrótce podpisała rada nowy kontrakt z Janem Nicolaïem, który na mocy odnawianych umów prowadził drukarnię przez 35 lat. Mimo niespokojnych jeszcze czasów pod panowaniem saskim i trudnej sytuacji gospodarczej Torunia, działalność Nicolaïego znalazła trwałą podstawę bytu. Zapewniły mu ją szerokie plany pedagogiczne znakomitego rektora Piotra Jaenichena, rozwój nauk historycznych, matematyczno-przyrodniczych w gimnazjum i ogólny rozwój intelektualnego życia toruńskiego mieszczaństwa. Ciekawe odbicie w produkcji wydawniczej Nicolaïego znalazły też zainteresowania językiem polskim profesorów gimnazjum toruńskiego: Efraïma Olofffa, Michała Bogusława Rutticha i Jana Daniela Hoffmanna. W okre-

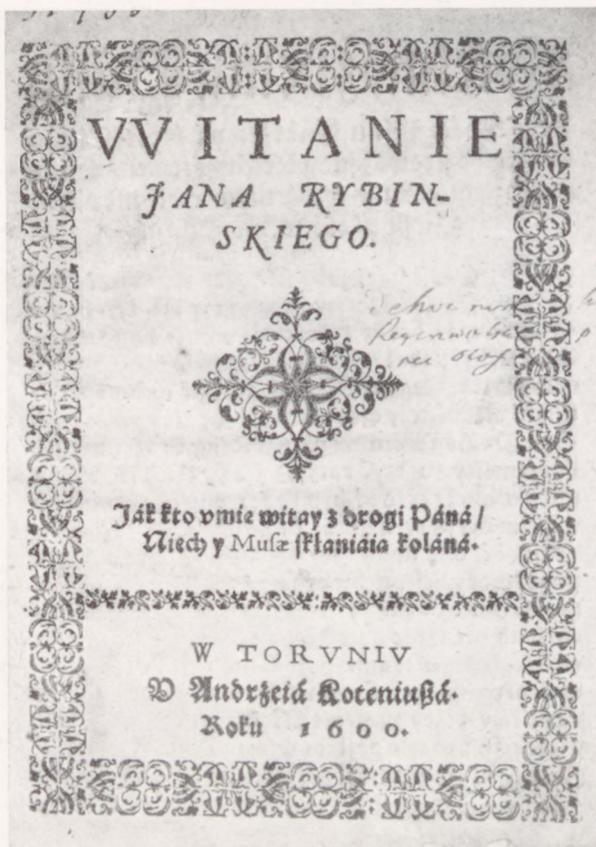
sie upadku kultury polskiej i zaśmiecania makaronizmami literatury narodowej, walka o czystość i piękno języka polskiego, podejmowana przez przedstawicieli gimnazjum, była wyróżniającym Toruń czynnikiem. Obok bujnej jeszcze literatury baroku pojawiały się już w dorobku Nicolaiego wyraźne znamiona nadchodzącego z zachodu Oświecenia.

W 1717 roku wydał Nicolai spis inwentarza oficyny. Według tego dokumentu, dysponowała ona trzema prasami; starą, mosiężną i nową, holenderską. Posiadała też pisma polskie, łacińskie, greckie, hebrajskie, znaki arabskie wycięte sposobem drzeworytniczym, znaki kalendarzowe, inicjały, ryciny i ozdoby. Mimo to nie mógł Nicolai zaspokoić wszystkich potrzeb wydawniczych. Wielu uczonych drukowało swe prace poza Toruniem w Gdańsku, Królewcu, Lipsku czy Frankfurcie. Widać też było wyraźny zmierzch drukarni. Kolejno sporządzane inwentarze stwierdzały nie tylko zużycie zasobów typograficznych, ale i ogólne zaniedbanie warsztatu. Wynikiem tego było ostateczne zerwanie z Nicolaiem umowy dzierżawnej w 1744 roku.

W 1745 roku objął drukarnię Teofil Wätzold, pierwszy z sześciu kolejnych drukarzy działających w zasięgu Oświecenia u schyłku Rzeczypospolitej. Praca drukarni, jej rozwój w tym czasie i wielość produkcji była wiernym odbiciem panujących w Toruniu stosunków. Nowatorskie idee Oświecenia wprowadzane przez rektora Jerzego Wilhelma Oedera i jego następcę Albina Kriesa znalazły trwałe oddźwięk w naukowej działalności profesorów gimnazjum. Publikacje historyczne, dotyczące przede wszystkim przeszłości Polski, świadczyły o stałej więzi łączącej naukowe środowisko Torunia z losami kraju. Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XVIII wieku to bujny rozkwit życia umysłowego mieszczaństwa toruńskiego a także dalszy bogaty rozwój czasopiśmiennictwa, zapoczątkowany już za czasów Nicolaiego. Dążności epoki Oświecenia do jasności i harmonii znajdowały wyraz w szacie graficznej wydawnictw tego okresu. Karta tytułowa odbijała większą prostotą układu i starannością. Używano jeszcze niekiedy kilku krojów czcionek naraz i zdobników. Drukarze tego okresu to: Jan Krzysztof Jungmann, Chrystian Fryderyk Kunzen i Paweł Marek Bergmann.

Antagonizmy narodowo-religijne, ruina gospodarcza Torunia i groźba zaborczości pruskiej zahamowały w ostatnim dwudziestolecu XVIII wieku rozmach życia mieszczaństwa toruńskiego.

Drukarnia zaczęła chylić się ku upadkowi. W 1778 roku objął ją niefortunny dzierżawca Karol Gottlob Gebhard, który doprowadził zakład do ruiny a sam uciekł z Torunia. Rada miasta wydzierżawiła po nim drukarnię w 1789 roku Janowi Adamowi Kimmelowi, sprowadzonemu z Kró-

Tabl. III. Poz. 28. Karta tytułowa — Jana Rybińskiego Witanie — druk Andrzeja Koteniusza z 1600 roku.

Egz. Biblioteki Narodowej

Tabl. IV. Poz. 43. Karta tytułowa druku Augu-
 styna Ferbera z 1619 roku.
 Egz. Biblioteki PAN w Kórniku.

lewca za pośrednictwem tamtejszego drukarza Kantera. Kimmel starał się doprowadzić drukarnię do stanu użyteczności a jego działalność przypadła na lata, kiedy Toruń po drugim rozbiore Polski przeszedł pod panowanie pruskie. Druki w języku polskim pojawiały się już rzadko, treściowo były też publikacjami mniejszej rangi.

O charakterze i działalności drukarni toruńskiej zdecydowały w dalszych latach nowe warunki polityczne. Po drugim rozbiore przeszedł Toruń pod panowanie pruskie, zmieniając swój dotychczasowy charakter. Życie umysłowe środowiska toruńskiego opanował całkowicie żywioł niemiecki, umocniony ostatecznie po Kongresie Wiedeńskim w swoich zaborczych przywilejach. Toruń, dający dowody niezwykłej prężności umysłowej w czasach Rzeczypospolitej, musiał ulegać coraz to nowym ograniczeniom stosowanym przez zaborcę na terenie całego obszaru przyłączonego do państwa pruskiego. Likwidacja polskiego szkolnictwa, zakładanie nowych uczelni jako narzędzi germanizacji, wypieranie języka narodowego z nauczania, administracji i sądownictwa było domeną działalności zaborcy, dążącego do stopniowego rugowania wszystkiego co polskie. Poczynania zaborcy natrafiły jednak na zdecydowaną reakcję społeczeństwa polskiego. Rozpoczął się więc okres przeszło stuletniej walki o wyzwolenie narodu, okres, w którym specjalna rola przypadła słowu drukowanemu. W drugim dziesiątku lat XIX wieku wzmagające się represje wobec ludności polskiej doprowadziły do całkowitego zaniku piśmiennictwa w języku polskim. Dopiero lata czterdzieste, a w szczególności Wiosna Ludów i ruchy wolnościowe, przyniosły pewne odprężenie i zarysowały możliwości organizowania polskiego życia kulturalnego i walki w obronie prześladowanego języka. Pionierskie zasługi na tym polu położyły pierwsze organizacje społeczne, które obok celów narodowo-gospodarczych, podtrzymywania stanu posiadania, różnymi metodami dążyły równocześnie do upowszechniania kultury polskiej. Realizowały one w ten sposób hasło oświaty ludu. Wznowiona działalność piśmiennicza i wydawnicza miała też całkowicie odmienny charakter od dawnej. Literatura w języku polskim tego okresu to śpiewniki, kalendarze, powieści — literatura łatwa, popularna, przeznaczona dla ludu. Autorami byli: Ignacy Łyskowski, Józef Chociszewski, Julian Prejs (Sierp-Polaczek), Ignacy Danielewski i wielu, wielu innych. Szczególna rola przypadła też w tym czasie polskiej gazecie, która stała się głosem narodu w zmaganiach z zaborcą. W drugiej połowie XIX w. zrodził się wreszcie polski ruch naukowy. Patronem i inicjatorem badań, szczególnie badań o kierunku regionalnym, pomorzoznawczym stało się Towarzystwo Naukowe założone w 1875 roku wspólnym wysiłkiem po-

stępowych kół patriotycznych. Towarzystwo Naukowe dało podstawy i możliwości rozwoju polskiej działalności intelektualnej a tym samym trwały wkład do kultury narodowej regionu. W tych wszystkich poczynaniach nie zabrakło toruńskich drukarzy, którzy mimo represji ze strony władz pruskich upowszechniali słowo polskie w najróżnorodniejszej formie.

Drukarnia pozostała nadal własnością miasta, ale straciła swój dawny charakter „Typografii Szlachetnej Rady i Gimnazjum”. Jan Adam Kimmel, który dzierżawił ją od 1789 roku, spodziewając się większych zamówień urzędowych od nowych władz założył w 3 lata później własną prywatną oficynę. Jednocześnie starał się usilnie o zezwolenie na przeniesienie się do Bydgoszczy, gdzie znajdowała się w okresie Księstwa Warszawskiego dyrekcja kwidzyńskiej regencji okręgowej. Zezwolenie to otrzymał dopiero w 1806 roku. Wtedy jednak, uzyskany przywilej przelał na swego pasierba Andrzeja Fryderyka Gruenauera. Ten zaś jeszcze w tym samym roku przeniósł zasoby drukarni toruńskiej do Bydgoszczy. Dopiero 1815 roku upomniało się miasto o swoją własność. Gruenauer pozostał nadal dzierżawcą a po śmierci w 1828 roku objął toruńską oficynę jego bratanek Henryk Gruenauer. W tym samym czasie powstały na terenie Torunia prywatne drukarnie Fryderyka Augusta Lehmana, Wilhelma Teodora Lohde i „księgotłocznia polsko-ludowa” Gustawa Adolfa Preussa. Wszystkie one jednak musiały ustąpić miejsca drukarni Ernesta Lambecka znanego księgarza i wydawcy toruńskiego. W 1815 roku nabył on drukarnię rady miasta na własność, stając się ostatnim spadkobiercą świetnej tradycji typografii rady miasta i gimnazjum. Działalność jego oficyny przypadła na drugą połowę XIX wieku. W chwili objęcia zakładu, urządzenia drukarni były stare i zużyte, zasoby typograficzne bardzo skromne. Umiejętną gospodarką i dobrą organizacją potrafił Lambeck w krótkim czasie wyposażyć tak swój warsztat, że mógł zaspokajać potrzeby drukarskie przeważającej części piszących, szczególnie profesorów gimnazjum toruńskiego. W 1873 spod jego prasy wyszło monumentalne dzieło, pełny tekst „De revolutionibus orbium coelestium” Mikołaja Kopernika. Jak można sądzić z zachowanych ilości tytułów, chętnie podejmował też Lambeck druk książek w języku polskim. Cieszyły się one zapewne największym powodzeniem i zapewniały rentowność nakładów. Obok podręczników do nauki języka polskiego jak elementarze, gramatyki, rozmówki, wzory kaligrafii, wydawał też powieści, senniki, kalendarze, które także spełniały pożyteczną rolę w nauczaniu języka ojczystego. Największą jednak zasługą Lambecka było wydanie w 1859 roku, po raz pierwszy na ziemiach polskich „Pana

Tadeusza". Dwutomowe to dzieło, wydane starannie i tanio, było wznowione w 1865 i 1878 roku, prawdopodobnie z przedrukiem karty tytułowej do pozostałego zapasu z pierwszego wydania.

Pierwszą drukarnią polską na terenie Torunia była drukarnia Józefa Buszczyńskiego założona w 1866 roku. Powstanie jej zbiegło się ze zmianą sytuacji ekonomicznej miasta. Toruń znalazł się bowiem na szlaku linii kolejowej łączącej Królewiec z Berlinem i fakt ten spowodował ożywienie gospodarcze, powstanie wielu instytucji, bądź przeniesienie ich z Chełmna, dotychczasowego ogniska życia polskiego. W 1866 roku wyszedł w Chełmnie ostatni numer zasłużonego czasopisma polskiego „Nadwiślanin” a jego miejsce zajęła „Gazeta Toruńska”. Pierwszy jej numer ukazał się 1 stycznia 1867 roku spod prasy Józefa Buszczyńskiego. Był to już wówczas doświadczony drukarz, mający za sobą kilkuletnią pracę w Poznaniu. Dzięki fachowym umiejętnościom i dobrej organizacji, rozszerzył Buszczyński znacznie zakres działalności swego zakładu. Obok „Gazety Toruńskiej”, która przetrwała lata najcięższych represji germanizacyjnych, drukował powieści, śpiewniki, kalendarze. Stał się też jedynym drukarzem na terenie Torunia, który systematycznie, z wielką starannością wydawał dzieła literackie i naukowe. Wielu wybitnych pisarzy polskich tego okresu oddawało swe utwory drukarni Buszczyńskiego. Byli to m. in. Józef Ignacy Kraszewski, Józef Szujski, Paulina Wilkońska, Jan Zachariasiewicz, Teofil Lenartowicz, Gustaw Zieliński, Anna Karwatowa, Cyryl Danielewski. O wysokiej kulturze literackiej Buszczyńskiego świadczyło także zainteresowanie się twórczością ludową piszącego w dialekcie kaszubskim poety Hieronima Derdowskiego. Poetycki, pokaźny dorobek Derdowskiego w okresie jego pobytu w Toruniu utorował drogę mało wówczas znanej kaszubszczyźnie. Druki wychodzące z drukarni Buszczyńskiego wykonywane były starannie i estetycznie, wiele z nich zaliczyć by można do wydań bibliofilskich, wiele też z powodzeniem konkurować by mogło pod względem estetycznym z pozycjami drukarni europejskich.

Śmierć Józefa Buszczyńskiego nie zakończyła pracy świetnej polskiej typografii. Drukarnię przejął syn Sylwester, realizując dalej zamierzenia ojca. Wkrótce częste szykany ze strony władz pruskich, kary pieniężne i więzienne skłoniły Sylwestra Buszczyńskiego do przekazania wydawnictwa „Gazety” w ręce redaktora Jana Brejskiego. Sam zaś zajął się szerszym wydawaniem książek, stał się też wyłącznym drukarzem wydawnictw Towarzystwa Naukowego. Obok samoistnych opracowań naukowych wydawał od 1878 roku „Roczniki”, od 1897 „Fontes” i wreszcie od 1908 „Zapiski”. Publikacje te wykonywane były starannie z ukształ-

towaniem swoistego stylu edytatorskiego. W trosce o estetykę i dobry poziom druków unowocześnił Buszczyński swój zakład, sprowadzając z Lipska nowe maszyny drukarskie o napędzie gazowym. Zaopatrywał się też w najlepszy papier i materiał typograficzny. Drukarnia jego, jako jedyna polska oficyna nakładowa, położyła ogromne zasługi dla podtrzymania polskiego życia narodowego. Od początku swego istnienia do czasów I wojny światowej dostarczała do rąk polskich czytelników gazety i książki, tak bardzo potrzebne w walce z narastającym naporem germanizmu.

Organizacja drukarstwa w Toruniu w okresie międzywojennym stanowiła odpowiednik systemu gospodarki kapitalistycznej. Małe prywatne zakłady, borykające się z trudnościami materiałowymi i finansowymi, były nastawione na produkcję drobnych, najbardziej rentownych druków. Kilka większych zakładów opierało swą egzystencję o wydawnictwa prasowe, finansowane przez stronnictwa polityczne i w ten sposób uzależniało się od swoich mocodawców. Działający w tym czasie Związek Drukarzy był jednym z najbardziej aktywnych i bojowych związków zawodowych, stojącym zawsze w obronie interesów drukarzy.

Utrzymująca się nadal drukarnia Sylwestra Buszczyńskiego wyróżniała się drukiem poważniejszych pozycji, przyjmowała zlecenia instytucji naukowych, Towarzystwa Naukowego, Archiwum i rady miasta.

Nowy dział drukarstwa — litografia, znalazł godnego przedstawiciela w osobie artysty — grafika Felicjana Szczęsnego-Kowarskiego, który w 1921 roku założył w Toruniu zakład graficzny „Sztuka”. Dwuletnia działalność zakładu przyniosła znakomite efekty. Wydano tu wiele pięknych prac artystów plastyków: Juliana Fałata, Henryka Szczyglińskiego, Henryka Nowiny-Czernego, Zenona Nowakowskiego czy Leonarda Pękałskiego. Po wyjeździe Kowarskiego do Krakowa „Sztuka” została przejęta przez Drukarnię Rolniczą i znalazła tam pełne wykorzystanie jako osobny dział drukarstwa.

Największym i najlepiej postawionym zakładem w okresie międzywojennym w Toruniu była Pomorska Drukarnia Rolnicza. Jej produkcja obejmowała czasopisma rolnicze, gazety, dzieła naukowe i pozycje mniejszej rangi. Zakład rozwinął się znacznie dzięki przejętej ze „Sztuki” litografii, prowadzonej przez szereg lat przez znakomitego znawcę tej techniki, Aleksandra Syskę. Jego wychowankowie stanowią i obecnie kadre najlepszych litografów toruńskich i mistrzów pięknej książki z artystą grafikiem Zygfriedem Gardzielewskim i Józefem Gruszką na czele. W 1937 roku, od grożącej upadłości, ratowała zakład zdecydowana postawa pracowników, którzy złożyli własne oszczędności i zorganizowali

zakład pod nazwą Zakłady Graficzne J. K. Kuszel — Zrzeszenie b. Pracowników Pomorskiej Drukarni Rolniczej.

Dużym zakładem poligraficznym w okresie międzywojennym była w Toruniu Drukarnia Robotnicza. Związana z działającym na Pomorzu Narodowym Stronnictwem Robotników, szybko stała się jednym z najlepiej zaopatrzonych i stosunkowo dobrze prosperujących zakładów.

W różnorodnej produkcji tego okresu wybijał się wyraźnie dorobek kulturalny i naukowy Torunia. U źródeł jego leżały zamierzenia organizacji wyższej uczelni, marzenia wielu poprzednich pokoleń i świątłych ludzi, zrealizowane w Polsce Ludowej powołaniem do życia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Druka wojna światowa przyniosła zagładę książce polskiej na Pomorzu. Faszystowski okupant tępił z całą zaciekłością wszelkie ślady i pomniki polskości na terenach włączonych do Rzeszy. Nie oszczędziła wojna i zakładów poligraficznych, wiele z nich całkowicie zniszczono.

Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych ofiarne załogi toruńskich drukarzy przejęły zdewastowane zakłady i w szybkim czasie je uruchomiły. Minęły czasy pierwszych powojennych zmagających z niedostatkiem urządzeń technicznych czy materiałów drukarskich, minęły czasy podniosłych i wzruszających chwil, gdy pierwsze po wojnie skromne polskie książki szły do rąk czytelników.

W dorobku drukarskim znalazły się serie dzieł klasyków marksizmu, dzieła filozoficzne, podręczniki medyczne, prawnicze, powieści klasyczne i współczesne, literatura popularno-naukowa, w sumie ogromna rozmaitość milionów egzemplarzy opuszczających toruńskie prasy drukarskie.

Obecnie, powstałe z połączenia w 1964 roku Drukarni Dzielowej i Toruńskich Zakładów Graficznych, — Zakłady Graficzne w Toruniu, jako jedyny zakład drukarski, obsługują 19 wydawnictw, wydając rocznie około 400 tytułów i 6 milionów egzemplarzy książek. Jeżeli dodamy do tego ogromną ilość produkcji litograficznej, niezbędnej w naszym współczesnym życiu gospodarczym, bieżąco i ponad plan wykonaną produkcję druków okolicznościowych to uświadomimy sobie jak bardzo zmieniły się warunki pracy drukarskiej i jaką drogę w ciągu swoich czterech wieków przebyła toruńska typografia.

Elementem, który łączy odległe w czasie daty 1569—1969 jest umiłowanie zawodu przez tych, którzy zafascynowani sztuką na użytek ludzi przeznaczoną jej swoje serce, zdolności i życie poświęcają. Wynalazek druku jest największym wydarzeniem w historii, on zapewnił rozwój cywilizacji i ogólnoludzkiej, humanistycznej kultury.

Wystawa została zorganizowana w ramach jubileuszowych obchodów 400-lecia sztuki drukarskiej w Toruniu przez Książnicę Miejską i Zakłady Graficzne w Toruniu. Celem jej było ukazanie dorobku toruńskich drukarzy na przestrzeni czterech wieków, ich roli w okresie renesansowej świetności Torunia, w czasach dawnej Rzeczypospolitej, w dobie zaborów, i wreszcie w 25-leciu budownictwa Polsku Ludowej. Książka, jako zasadniczy element wystawy, nie jest czymś martwym, odtwarzając przeszłość, ożywia dawne czasy, wydobywa z zapomnienia sprawy i ludzi z naszym regionem związanych. Książka współczesna, przypominając swą użyteczność, jest już dziełem nie rzemieślnika ale artysty, który wizję rozwiązań graficznych umie właściwie spożytkować. Nie wiemy jak wyglądali dawni drukarze, których znamy z nazwiska, ale poznamy ich poprzez sygnety, którymi opatrywali swoje dzieła, przez książki, którym nadawali swoisty kształt i piękno.

Układ wystawy, ilość prezentowanych druków, została uwarunkowana oddanym do dyspozycji przez Muzeum Okręgowe pomieszczeniem w zażytkowym ratuszu. Wspaniałe gotyckie sale podnoszą wartość eksponatów, stanowiąc najbardziej właściwą oprawę toruńskich starodruków. Zebrane eksponaty to przede wszystkim egzemplarze z zasobów Książnicy Miejskiej, spadkobierczyni dawnych bibliotek toruńskich. W części historycznej są to przeważnie unikaty, zachowane niejednokrotnie w pojedynczych egzemplarzach. Organizatorzy wyrażają w tym miejscu serdeczne podziękowanie dyrekcjom bibliotek: Bibliotece Narodowej, Bibliotece PAN w Kórniku, Bibliotece PAN w Gdańsku, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece UMK w Toruniu i Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy za udostępnienie nieraz bezcennych egzemplarzy, nie zachowanych w zbiorach Książnicy Miejskiej. Dopelniając materiały miejscowe, umożliwiły one dokonania wyboru i ukazania najbardziej charakterystycznych druków poszczególnych warsztatów. Wykorzystane w kilku wypadkach egzemplarze podwójne zwracają uwagę na odmienność edycji, zdobnictwo tekstu, przedmowę sygnety czy kolofon. Dorobek warsztatów drukarskich dawnego Torunia ujęto w układzie druków w obrębie dorobku danego drukarza, grupując druki raczej ze względu na treść, zespół autorów czy charakter. Zamieszczone wyjaśnienia zwracają uwagę na najbardziej typowe cechy produkcji

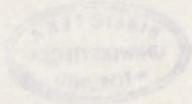
pewnych okresów i poszczególnych drukarzy. W opisach katalogowych ograniczyliśmy się do ujęcia eksponowanych na wystawie druków z lat 1569—1920.

Plastyczna oprawa wystawy i kompozycja całości spoczywała w doświadczonych rękach artysty grafika Zygryda Gardzielewskiego, którego pracy, talentowi i cennej inicjatywie artystycznej współczesna książka toruńska tak wiele zawdzięcza. Akcenty dekoracyjne wystawy w formie reprodukcji drukarskich winiet, ozdób i ciekawych kart tytułowych z różnych okresów czasu dodają uroku szacownym drukom, świadczącym o kulturze toruńskiego środowiska i roli, jaką drukarstwo w ciągu minionych czterech wieków w Toruniu odegrało.

WYKAZ LITERATURY

1. Chojnacki W.: *Bibliografia polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530—1939*. Warszawa 1966
2. Estreicher K.: *Bibliografia polska*. T. I—XXXIV. Kraków 1891—1951; Wyd. 2 T. I—VI. Kraków 1959—1967
3. Jędrzejowska A., Jędrzejowska H., Pelczarowa M.: *Polonica XVI do XVIII wieku nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej*. Gdańsk 1968
4. Kawecka-Gryczowa A, Korotajowa K.: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. IV Pomorze. Warszawa 1962
5. Lambeck E.: *Geschichte der Rathsbuchdruckerei von Thorn*. Thorn 1868
6. Mańkowski A.: *Z porozbiorowych dziejów drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Toruniu*. Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu, VI: 1924 Nr 7 i 8 s. 97—104
7. Mocarski Z.: *Książka w Toruniu do roku 1793*. Zarys dziejów (Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta. Red. K. Tymieniecki. Toruń 1933); odb. Toruń 1934
8. Tync S.: *Dzieje gimnazjum toruńskiego (1568—1772)*. T. I: Wiek XVI. T. II: (wiek XVII). Toruń 1928, 1949 Roczniki Tow. Nauk. w Toruniu XXXIX, LIII z. 1

SKRÓTY

adl.	—	adligat
b. r. d.	—	brak roku druku
b. k. t.	—	brak karty tytułowej
def.	—	defekt
dod.	—	dodatek
fran.	—	francuski
inc.	—	incipit
nakł.	—	nakład, nakładca
niem.	—	niemiecki
nr	—	numer
odb.	—	odbitka
ok.	—	około
pol.	—	polski
poz.	—	pozycja
przedm.	—	przedmowa
red.	—	redaktor
t.	—	tom
tabl.	—	tablica
tłum.	—	tłumaczenie, tłumacz
tyt.	—	tytuł
współ.	—	współautor
wyd.	—	wydanie, wydawca
zob.	—	zobaczyć
E.	—	Estreicher K.: Bibliografia polska T. I—XXXIV 1891—1951
E. n.	—	Estreicher K.: Bibliografia polska Wyd. 2. T. I—VI Kraków 1959—1967
BN	—	Biblioteka Narodowa
Byd. MBP	—	Biblioteka Miejska w Bydgoszczy
Gdańsk PAN	—	Biblioteka PAN w Gdańsku
Kórnik	—	Biblioteka PAN w Kórniku
Ossol.	—	Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu
Tor. BU	—	Biblioteka UMK w Toruniu
Tor. Ks. M.	—	Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu

Świetny rozwój Torunia w XVI w., dobrobyt i kultura jego mieszczaństwa, wpływy Odrodzenia i Reformacji a wraz z nimi wspaniały rozwój szkolnictwa dają podstawę do powstania w 1569 roku pierwszej drukarni. Samodzielni drukarze, przybywający najczęściej z warsztatów zachodnich, znajdują tu trwałe warunki bytu. Włączając się w nurt życia kulturalnego ówczesnego Torunia, oddają swe zasoby typograficzne na usługi kościoła i gimnazjum. Obok dzieł w języku łacińskim powstają liczne druki w języku polskim. Czysta i przejrzysta karta tytułowa, podpisana nazwiskiem drukarza, rzadziej opatrzona sygnetem czy skromnym drzeworytem harmonizuje z humanistyczną treścią dzieła.

STANISŁAW WORFFSCHAUFFEL

to introligatorski pseudonim Stanisława Reissa, pierwszego drukarza toruńskiego. Przybyły z Lipska z końcem 1568 r. ze skromnym warsztatem typograficznym, w ciągu jednego roku wydaje sześć druków. Nie mogąc spłacić zaciągniętego długu musi w 1569 r. opuścić Toruń.

1. Gliczner Erazm: *Assertiones aliquot breves... pro baptismo infantium...* 1569 4°
E. XVI 166—7 *Tor. KsM L 4° 39*
Pierwszy druk toruński złożony piękną kursywą w drukarni Stanisława Worffschauffla w 1569 roku rozpoczyna nieprzerwany ciąg, dziś 400 lat liczącego drukarstwa toruńskiego.
2. Schubert Lucas: *Historia rerum gestarum heroici ducis Gedeonis...* 1569 4°
E. VIII 59 *Gdańsk PAN Qb. 10062*
3. Musaeus Simon: *Nützlicher Bericht wider den melancholischen Teuffel.* 1569 8°
E. — *Tor. BU Pol. 6. II. 147*
4. Musaeus Simon: *Catechistisch Examen mit kurtzen Fragen und Antworten...* 1569 4°
E. — *Tor. BU Pol. 6. II. 1607*
Tor. KsM K 4° 61

Tabl. V. Poz. 61. Frontispis panegiryku Konrada
Thamnitiusa — druk Michala Karnalla
z 1651 roku.

Wdzięczny Sad Miłości

który
Roku M. DC. XXV. 21. Wzrósł,
przy Wielkim Akcie,
Slachetnego i Wjyncu Najczczonego Jego Mości P. A. N. A.

JANA BAUMGARTEN,

Dziedzicznego Pana ni Lipnickich,
Wielce zaśluzonego Thor. Miałł J. K. M. SECRETARZA,

Z Szlachetna Coś y Pobożna Panna,
Jey Mościa PANNA

ANNA JUSTINA,

Milobetnego i Wjyncu Najczczonego Jego Mości PANA
JAKUBA KNIPPLA,

Raysy y Kimeraryusza Tutecznego,
C O R A,

przejawia
GOTTERIDY CHOLEPWIUS

Rzecz Pan BAUMGARTEN w slichnym chodzi Sądzić?
Przecż mija co mu w Oczich ni zawładzić?
Z zioł zbiera jedne roża nasłicżnicyża,
Saukając łobie nād Białam wontucyża,
Z świetca w południu faulak Przyjaciela,
Diogenes, ż nie znalłł żtak wiela.

PRZEZACNY łobie nie chciłłł truć z Janufem

Dwie Twarzy, Lecż byc flo okiem Argufem,

By sie bez fałzu Przyjaciel niwmal,

Obłudny zśis zniknal y zagnal!

A fluznie Bo Lud odmienny ni Swietcie

Jest, który ż fałzem złość zdrałliwa plecie.

Ułli sie smieja, Serce taji w łobie

Jakowira Zole, tak myśli złe Tobie.

Acżki ni łuczynok da sie znayc ż Trudnościa,

SLACHETNY jednag żnalłł nie żcieżkościa,

Znalłł JUSTINE Pobożna PANNE,

Skromna Judyte, Uczciwa Suzanne;

Już Przyjaciela żnalłł nicomyłnie.

Grzeżności pātzac Cney Racheli piłnie.

Owo Achates wierny dany TOBIE

ZACNY, temu sie żwierż w łafnny Ołobie;

Zimylly flayte żwierż y Serce cłte.

CNEY łuczynok Serca taji rzecey flale.

Włec Niebo Rośc flpuć Błogośłiewiśłwa

Hoyna hiłka poy ICH w flanie Malżenśłwa

Stanu Swietego Sprawco miełżkay wiecznie

Z ni PARA, ż łobay żyli flpołecznie,

W żgodzie, w Pokoju, w prawdziwy miłosci,

W Lata pońci; Day JESU ż wyłkości.

W DROKUCIE, Ułniwłłł po zakułłł zrołłł.

Tabl. VI. Poz. 87. Panegiryk Gotfryda Cholewiusa — druk Jana Baltazara Breslera z 1694 roku.

MELCHIOR NERING

przybywając do Torunia w 1581 roku ma już za sobą pracę drukarską w Poznaniu i Grodzisku. Dzięki pomocy finansowej burmistrza Henryka Strobanda rozwija wspaniałą działalność wydawniczą. W ciągu sześcioletniego pobytu w Toruniu wydaje 46 druków, w tym 16 w języku polskim

5. Lebeliski Jerzy: Descriptio ludorum variorumque spectaculorum quae sunt Constantinopoli peracta in celebritate circumcisionis filii Turcici imperatoris [1582] 4°
E. XXI 135 *Tor. KsM L 4° 178 adl. 7*
6. Epigrammata gratulatoria in honorem nuptiarum... Simonis Seidleri... 1582 4°
E. XXVII 349 *Tor. BU Pol. 6. II. 354*
7. Warszewicki Krzysztof: Do... Stefana króla polskiego... oracja o zgodzie... w Zabłociu... [Tłum. pol. Jerzy Lebeliski] 1582 4°
E. XXXII 224 *Kórnik Cim. Qu 2676*
8. Warszewicki Krzysztof: Ad Stephanum Regem Poloniae oratio qua ...ad Zapolsciam confectam pacem gratulatur. 1582 4°
E. XXXII 224 *Tor. KsM E 4° 433 adl. 3*
9. Viva Imago Najaśniejszego Pana a Pana Stefana piwrszego... [1581—1587] 4°
E. — *Tor. KsM K 2° 143*
Drzeworyt-portret króla Stefana Batorego, malowany farbami wodnymi, wydobyty z oprawy starej książki.
10. Das alte Cölmische Recht. [Wyd. Henryk Stroband] 1584 2°
E. XXVI 142 *Tor. KsM O 2° 57*
11. Hyperius Andreas: De publica erga pauperes beneficentia. 1584 8°
E. XVIII 330 *Tor. KsM K 8° 25*
12. Welmann Gerardus: Differentiarum iuris civilis et Saxonici libri III... 1583 8°
E. XV 207 *Tor. BU Pol. 6. II. 7*
13. Neothebel Walenty: Acrostichis własnego wyobrażenia Kniazia wielkiego Moskiewskiego. 1581 4°
E. XII 24, dod. II *Tor. KsM H 4° 5 adl. 1*
14. Neothebel Walenty: Raphaelahi to jest: lekarstwo Boże Żydom... 1581 4°
E. XXIII 80 *BN XVI Qu. 93*

15. Murinius Marcin: Kronika mistrzów pruskich. 1582 4°
E. XXII 633 *Tor. KsM K 4° 68 adl. 4* (Def. b. k. t.)
16. (Rybiński Jan): Wiersze żałobliwe... 1583 4°
E. XXVI 505 *Tor. KsM L 4° 190 adl. 12*
17. D. N. J. C. Novi Testamenti. Pars altera. P. N. J. C. Nowego Testamentu część wtora. [Tłum. pol. tzw. „brzeskie”] 1585 4°
E. XIII 30 *Tor. KsM L 4° 90*
18. Trisner Martin: Schulpredigt, gehalten bey M. Caspari Frisij Renuntiation zum Schulampt, inn der Koen: Stadt Thorun... 1584 4°
E. XXXI 327 *Tor. KsM L 4° 53 adl. 4*
19. Sturm Johannes: Poeticum tertium volumen. 1584 4°
E. XXIX 370 *Tor. KsM K 8° 88*
20. Crispinus Joannes: Alphabetum graeco-latinum. 1587 8°
E. VIII 83 *Tor. BU Pol. 6. II. 1470*
21. Institutionis literatae sive de discendi atque docendi ratione. Tomus primus... Sturmianus. 1586 4°
E. XVIII 582—583, XXIX 369 *Tor. KsM K 4° 20—22*

ANDRZEJ KOTENIUSZ

obejmuje drukarnię po Neringu w 1587 r. Prócz bogatej literatury związanej z gimnazjum drukuje także prace pisarzy reformacyjnych spoza Torunia. Na szczególną uwagę zasługują polskie kancjonały

22. Institutionis literatae sive de discendi atque docendi ratione. Tomus secundus... 1587 4°
E. XVIII 582—3, XXIX 369 *Tor. KsM K 4° 20—22*
23. Institutionis literatae sive de discendi atque docendi ratione. Tomus tertius... 1588 4°
E. XVIII 582—3, XXIX 369 *Tor. KsM K 4° 20—22*
24. Orationes X. Quarum aliae in actu examinis Anniversarii aliae in inauguratione novae curiae... habitae in Gymnasio Thoruniensi. 1595 4°
E. XXIII 395—6 *Tor. KsM A 15*
25. Gymnasii et Oeconomiae Scholasticae Thoruniensis Institutum et Scopus. [1595] 4°
E. XVII 487 *Tor. KsM K 4° 31*
26. Rybiński Jan: Wiosna. 1599 4°
E. XXVI 505 *BN 21797*

27. Rybiński Jan: Gęśli różnorodnych księga I 1593 4°
E. XXVI 504 *Kórnik Cim Qu 2475*
28. Rybiński Jan: Witanie. 1600 4°
E. XXVI 505 *BN 21798*
29. Schober Huldericus M: Poematum libri III. 1592 8°
E. XXVII 236 *Tor. KsM K 8° 40*
30. Schober Huldericus: Oratio de vita Dn. Jacobi Hubneri, assessoris
judicii Toruniensis. [1590] 4°
E. XXVIII 235 *Tor. KsM K 4° 28 adl. 1*
31. Naldi Naldus: De laudibus augustae bibliothecae... 1594 8°
E. XXIII 28 *Ossol. XVI O. 620*
Pierwszy przedruk znakomitego rękopisu Naldiusa tłoczony w drukarni Andrzeja Koteniusza z okazji otwarcia biblioteki gimnazjalnej
32. Oratio ante adventum in urbem Toruniensem... Sigismundi III...
1587 4°
E. VIII 84 *Kórnik Cim. Qu 2469*
33. Bonagarsus [Dominik]: De vera nobilitate orationes duae... 1604 4°
E. XIII 247 *Tor. KsM K 4° 10*
34. Glicznier Erazm: Consensus. 1596 8°
E. XVII 168 *Tor. KsM K 8° 922*
35. Acta et conclusiones Synodi Generalis Toruniensis. Sprawy
i uchwały Synodu Generalnego Toruńskiego... 1596 8°
E. XII 29, ~~XXX~~ 165 *Tor. KsM K 8° 922*
Gdańsk PAN NL 16252
36. Artomiusz Piotr: Kazania bądź nauki krześcijańskie o Personie Syna
Bożego... 1588 8°
E. XII 243 *Tor. KsM K 8° 64*
37. Kancjonał, to jest pieśni krześcijańskie... Wyd. Piotr Artomiusz.
1601 8°
E. XIX 93 *Tor. KsM K 8° 89*
Czwarte wydanie słynnego Kancjonału Piotra Artomiusza — bogaty
druk dwubarwny z nutami
38. Regius Johannes: Theses disputationis tertia quae est de fine seu
beatitudine hominis supernali. 1604 4°
E. — *Tor. KsM K 4° 113 adl. 3*
39. Glicznier Erazm: Chronicon Regum Poloniae, una cum origine gen-
tis Regnique Polonici, provinciarum, districtuum familiarumque.
1597 4°
E. XVII 167 *Tor. KsM E 4° 337; K 4° 71*
Gdańsk PAN NL 3778

Odmienne wydanie tekstu z sygnetem Andrzeja Koteniusza.

40. Jus terrestre nobilitatis Prussiae correctum. 1599 4°
E. XVIII 686 *Tor. KsM O4° 23; B. 14*

AUGUST FERBER

doświadczony drukarz z Rostoku przybywa do Torunia w 1609 roku. Produkcja jego oficyny to bogata literatura naukowa i religijna w języku polskim, niemieckim, łacińskim i greckim.

41. Kancjonał... to jest pieśni chrześcijańskie... Z przydatkiem psalmów i piosneczek teraz nowo zebranych... 1620 8°
E. XIX 93—94 *Gdańsk PAN XX. B. 379*
42. Dambrowski Samuel: Upomnienie chrześcijańskie do rozmyślenia śmierci, nad zmarłym ciałem... Małgorzaty... Pana Łukasza Erba, mieszczanina i kupca poznańskiego małżonki... [1613] 4°
E. XV 27—27 *Tor. KsM K 4° 5 adl. 12*
43. Herliciusz Dawid: Prodrumus, albo wprzód pisanie, to jest, krótki a prosty wykład komety albo ogoniastej gwiazdy... 1619 4°
E. XVIII 148 *Kórnik 12453*
44. Graser Conrad: Compendium logicae ex Aristotelico organo in usum Scholae Thorunensis excerptum... 1618 8°
XVII 337 *Tor. KsM K 8° 6*
45. Graser Conrad: Ultima verba... 1614 4°
E. XVII 337 *Tor. KsM E 183*
Fragmenty drukowane czcionką hebrajską
46. Jura municipalia terrarum Prussiae, et leges ad eas terras privatim pertinentes... 1612 4°
E. XVIII 671—672 *Tor. KsM K 4° 76*

HENRYK FRIESE

prowadzi drukarnię w Toruniu w latach 1622—1623. Znamy zaledwie dziewięć jego druków, z których większość to okolicznościowe panegiryki

47. Rudolphi Jacob: Epithalamion zu Hochzeitlichen Ehren... Johanni Hübner... 1622 4°
E. — *Tor. KsM K 4° 1*
Pieśni weselne z nutami na głosy przygotowane na użytek gimnazjum toruńskiego

48. Graser Conrad: Isagoges historicae. Pars prima, quae vocatur Prophetica. 1623 8°
E. XVII 337 Tor. KsM K 8° 4 adl. 1
49. Carmina ad nuptias ornatissimi viri juvenis Dn. Johannis Hubneri Civis Thoruniensis... 1622 4°
E. — Tor. KsM K 4° 4

Wiek XVII i pierwsza połowa XVIII wieku to okres wojen i zarazy, które pustoszą i rujnują Toruń. Rada miasta jako właścicielka drukarni, wydzierżawiając ją i oddając do dyspozycji gimnazjum, dba o jej techniczne wyposażenie, podtrzymuje jej działalność, widząc w tym jeden z przejawów ciągłości rozwoju kultury miasta. Mimo przewagi piśmiennictwa barokowego, schlebającego gustom mieszczaństwa, zainteresowania naukowe i prężność myśli twórczej profesorów gimnazjum toruńskiego, na tle ogólnego upadku piśmiennictwa polskiego, wysuwają dorobek toruńskiej typografii ponad inne ośrodki.

FRANCISZEK SCHNELLBOLTZ

obejmuje drukarnię po Henryku Friese w 1623 roku. Mimo niepomyślnych warunków i trudności finansowych wydaje podręczniki szkolne, prace naukowe oraz liczne utwory okolicznościowe w języku polskim.

50. Schoenflissius Andrzej: Triumf po szczęśliwej wiktoryj, którą K. J. M. Władysław IV nad Szejnem hetmanem moskiewskim... pod Smoleńskiem odniósł... 1635 4°
E. XXVII 241 BN XVII. 3. 1201
51. Chełchowski Henryk z Ruthk: Nadzieja pokoju pruskiego... 1635 4°
E. — *Gdańsk PAN* N1 7
52. Chełchowski Henryk: Wieść z Moskwy prawdziwa... 1534 4°
E. XIV 152 *Kórnik* 12658
53. Richter Matias: Disputatio Justiniana prima, quam... sub umbone... defendet Henricus Esken... (1628) 4°
E. — *Tor. KsM K* 4° 77 adl 14
54. Graser Conrad: Disputatio ex Nicomacheis ethicis dtcima, de amicitiae speciebus... 1628 4°
E. — *Tor. KsM K* 27 adl 61
55. Vogel Ezechiel: Ephemerides linguae latinae. 1632 8°
E. — *Tor. KsM K* 8° 70
56. Czölner Basili: Disputatio politicarum pars altera de mediis constituendi Rempublic. Periculum XIII. De senatu et senatorib. seu consiliariis. 1640 4°
E. — *Tor. KsM* 2356

57. Cramer Joan: Oratio qua apologus ille Jothami... 1625 8°
E. — *Gdańsk PAN Cf 3504*

MICHAŁ KARNALL

przejmuje oficynę z odnowionym przez radę zasobem typograficznym w 1643 roku. W bogatej jego spuściźnie przeważają pozycje treści religijnej, wśród których największym osiągnięciem jest „Postilla” Abrahama Szkulteta z 1657 roku.

58. Szkultet Abraham: Postilla kościelna to jest wykład ewangelij niedzielnych przez cały rok... (Tłum. Jan Teodoryk Potocki). 1657 2°
E. XXVII 317—318 *Gdańsk PAN 1914/64*
59. Schaevius H[enryk]: De remediis laborantis eruditionis, oratio inauralis... (1660) 2°
E. XXVII 177 *Tor. KsM A 2° 11*
60. Werda Jan: Indygenat ziemi pruskiej. 1645 2°
E. XXXII 343 *Tor. Ks. M. B2° 27 adl 3*
61. Thamnitius Konrad: De constantia Thoruniensium in obsidione probata oratio. 1651 2°
E. XXXI 124 *Tor. Ks. M. K2° 19*

Pochwała Torunia, który w 1629 roku wiernie stał przy Rzeczypospolitej, bohatersko odpierając od swych bram najazd Szwedów.

JAN COEPSILIUS

podpisujący się jako „typograf rady i gimnazjum” prowadzi oficynę toruńską w latach 1667—1679. Ożywiająca się działalność naukowa toruńskiego gimnazjum w tym czasie powoduje zwiększenie się ilości druków: podręczników i prac naukowych.

62. G[iżycki] J[an]: Na akt weselny... Jana Neunachbara. i Eufrozyny Kohlowny... we Gdańsku celebrowany. 1678 2°
E. — *Tor. Ks. M. K2° 1 adl 18*
63. (Giżycki Jan, Jäschke Abraham): Pamiętka ostatnia na pogrzebie Marianny Neunachbarowej... (1675) 4°
E. — *Tor. Ks. M. K4° adl 137*
64. Neunachbar Andrzej: Tren żałosny nad zejściem zacnej matrony... Mariannej Krigerowej... (1675) 4°
E. XXIII 92—93 *Tor. Ks. M. A 213 adl 13*

65. Wachschlager G[eorg]: Dies magnifici, nobilissimi... Andree Baumgarten, Reipublicae Thoruniensis Consulis senioris, iudicii nobilitatis terrestris Culmensis adsectoris, Gymnasii scholarchae nomini sacer, celebratus... 1672 2°
E. — *Tor. Ks. M. A. 2° 13*
66. (Dorpowski Andreas, Baumgarten Johann): Applausus votivus in nominalem... Andree Baumgarten inclytæ Reipublicae Thoruniensis proconsulis... gymnasii protoscholarchae... 1675 4°
E. — *Tor. Ks. M. A 364*
67. König Ernest: Samuelis Pufendorfii liber de officio hominis noscendis ethicae principiis genuinis ac solidis in Gymnasio Thorun. per semestre aestivum... publice praelectus, atque ad disputandum propositus... [1679] 8°
E. XIX 389 *Tor. Ks. M. K8° adl 2*
68. (Schlakovius Johann): Nuptiis... tertiis... mollia fata apprecatur filius una cum commilitonum suorum biga... 1670 4°
E. XXVII 203 *Tor. Ks. M. D4° 46 adl 99*
69. König Ernest: De principiis juris prudentiae ethicis, exercitatio philosophica... praeside respondentis... 1677 4°
E. XIX 389, XXII 303 *Tor. Ks. M. K4° 72 adl 37*
70. König Ernest: Diatriba politica de majestate... 1671 4°
E. — *Tor. Ks. M. K4° 79 adl 7*
71. Kancjonał to jest pieśni chrześcijańskie... 1672 8°
E. XIX 95 *Tor. Ks. M. E 174 (Def. brak k. tyt.)*
72. [Lucianus Samosatensis]: ΛΟΤΚΙΑΝΟΤ ΠΛΑΟΙΟΝ Η ΕΥΧΑΙ. [między 1668—1679] 24°
E. — *Tor. Ks. M. B f. m. 92*
73. Meyer Jan: Beschreibung des alten römischen Rathes. 1674 8°
E. XXII 317 *Tor. Ks. M. K8° 62*

CHRYSYIAN BEKK

dzierżawi drukarnię toruńską w latach 1680—1690. Wśród jego prac przeważają pisma dewocyjne i druki okolicznościowe. Wprowadza antykwę do tekstów polskich.

74. Estke Ludwik: Życzliwe affectu votum przy akcie weselnym szlachetnej parze... Janowi Ausztenowi i... Zuzannie Dorocie Hoffmannowie oddane... (1686) 2°
E. — *Tor. Ks. M. K2° 12 adl 90*

P a n
T A D E U S Z
czyli
OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE.

Historja szlachecka

zr. 1811 i 1812,

WE DWUNASTU KSIĘGACH, WIERSZEM,

przez

ADAMA MICKIEWICZA.

~~~~~

TOM PIERWSZY.

—•—
TORUN, 1859.

Nakładem i drukiem Ernesta Lambecka.

Tabl. VII. Poz. 162. „Pan Tadeusz” Adama Mickiewicza wydany po raz pierwszy na ziemiach polskich z drukarni Ernesta Lambecka — 1859 r.

Toruński

ELEMENTARZ POLSKI

z obrazkami
zastósowany
do potrzeb dzieci
uczących się
w szkołach
tylko
po niemiecku.

*TORUŃ.
Druk i nakład
S. Buszczyńskiego.*

Tabl. VIII. Poz. 205. Elementarz z drukarni
Sylwestra Buszczyńskiego.

- Karta tytułowa złożona jest jeszcze frakturą ale tekst wiersza antykwą.
75. Pater Paweł: Inc. Inclitae Reipublicae Thoruniensis Bibliothecae Publicae... 1689 1°
E. — *Tor. Ks. M. P fol 5*
Donacyjny exlibris typograficzny Pawła Patera dołączony do dzieła ofiarowanego bibliotece gimnazjalnej.
  76. König Ernest: Introductio ad libros duos V. CI. Samuelis Puffendorffii de officio hominis et civis... [ok. 1682] 8°
E. XIX 389 *Tor. Ks. M. K8° 8 adl 1*
  77. Sartorius Johann: Dissertatio ethica III. De intellectu et voluntate... (1687) 4°
E. XXVII 40 *Tor. Ks. M. K 4° 77 adl 6*
  78. [Gerhard Jan]: Pocieszna samego Boga z duszą wierną... rozmowa... (Tłum. Aron Bliwernic) 1683 24°
E. XIII 168 *Tor. Ks. M. 2276 adl 2*
  79. Gerhard Jan: Rozmyślenia nabożne... (Tłum. Aron Bliwernic) 1682 24°
E. XVII 110—11 *Tor. Ks. M. 2285*
  80. Neunachbar Andrzej: Życzliwy affekt przy akcji weselnym Christiana Klosmana z Krystyną Statlendrówną... (1688) 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl 36*
  81. [Inc.] Lectoribus benevolis cum debita cultus atque honoris praefatione... 1688 1°
E. — *Tor. Ks. M. A fol. 57 adl 5*
Zaproszenie na inauguracyjny odczyt Pawła Patera profesora gimnazjum toruńskiego.

JAN BALTAZAR BRESLER

w latach 1690—1699 wydaje obok utworów okolicznościowych, barokowych w treści i w formie, liczne tłumaczenia i przeróbki utworów obcych.

82. Opaliński Krzysztof: Juvenalis redivivus, to jest satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polszcze należące. 1698 8°
E. XXIII 362 *Tor. Ks. M. H 8° 74*
83. [Guarini Battista]: Pastor Fiodo albo konterfekt wierny miłości z włoskiego języka na polski świeżo przetłumaczony... 1694 8°
E. XVII 455 *Kórnik 11332*

84. [Serra Piotr]: Zwierciadło nikomu nie pochlebujące... (Tłum. Wincenty Corwin Gosiewski). 1695 4°
E. XXVII 398 *Tor. Ks. M. K 404*
85. Seneca Lucius Annaeus: Smutne starożytności teatrum to jest tragediae Seneki rzymskiego... (Tłum. Jan Alan Bardziński). 1696 8°
E. XXVII 382 *Tor. Ks. M. A 8° 93*
86. [Boczyłowicz Jakub]: Orator politicus albo wymowny polityk różne traktujący materie. 1699 8°
E. XIII 192—93 *Gdańsk PAN 11257*
87. Cholewius Gottfried: Wdzięczny sad miłości, który... przy weselnym akcie... Jana Baumgarten z Anną Justyną... Jakuba Knippla... córą praefiguował... (1694) 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 3 adl 34*
88. Czymmerman Jan młod: Wesele... Gerharda Thomasa... miasta... Toruńskiego rajcy i scholarchy i Benigny Lichtfusowny albo ap-
plausus, który wyraża czasu tegoż wesela uprzejmość. (1690) 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol 1 adl 39*
89. Giżycki Jan: Gościniec... wieczności utworowany cnót chrześcijańskich przykładnością od... Jana Richtsteka... który... ducha swojego Panu oddał... [1694] 1°
E. — *Tor. Ks. M. K 2° 3 adl 276*

Druki wychodzące z oficyny toruńskiej w latach 1699—1705 nie są oznaczane nazwiskiem drukarza. Ukazujące się w tym czasie prace naukowe profesorów gimnazjum toruńskiego są sygnowane podpisami „ex officina nobiliss. Senatus et Gymnasii” lub „ex typographeo Gymnasi”.

90. Wende Georg: Observationes historico — politicae circa locum... de sinensium ludis litterariis... (1700) 4°
E. — *Tor. Ks. M. L4° 138 adl 20*
91. Bertleff Martin: Dubium chronologicum de seculi XVIII ex ordio hodie vexatissimum praeses... (1701) 4°
E. XII 511 *Tor. Ks. M. K 30 adl 58*
92. Bertleff Martin: Cursus disputatorius, theses ex logica, physica et metaphysica... 1704 8°
E. — *Tor. Ks. M. K 8° 11*
93. Mazarin Juliusz: Instrukcja polityków w różnym języku wydana teraz na polski przełożona. 1704 12°
E. XXII 248 *Tor. Ks. M. WF 49*
94. Wende Georg: De primis Polonorum nummis argenteis... (1702) 4°
E. XXI 161—162, XXXII 335 *Tor. Ks. M. K4° 11 adl 33*

JAN KONRAD RÜGER

w ciągu swej działalności w Toruniu w latach 1705—1708, obok prac naukowych tłoczy druki okolicznościowe, wśród których przeważają panegiryki Adama Maciewskiego pisane w języku polskim.

95. Böhm Martin: *Dissertatio historico-theologica de encaeniis templorum...* (1706) 4°
E. XIII 201 *Tor. Ks. M. L4° 137 adl 46*
96. Jaenichius Petrus: *De studio se conformandi ad alios sub praesidio... disseret...* (1707) 4°
E. XIV 580 *Tor. Ks. M. K4° 80 adl 2*
97. *Cursus lectionum publicarum auctoritate nobiliss. scholarcharum in Gymnasio Thoruniensi...* (1706) 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol 1 adl 60*
98. Böhm Martin: *Civitatis Patriae insignia disquisitione heraldica illustrata...* (1706) 4°
E. XIII 201 *Tor. Ks. M. A 415,*
Tor. Ks. M. L4° 138 adl 10
99. Maciewski Adam: *Pamiętka nieśmiertelna przy walnym comitacie pogrzebowym... Szymona Szulca burmistrza miasta Torunia na oświadczenie żalu serdecznego w druk podana.* (1708) 1°
E. — *Tor. Ks. M. A fol. 6 adl 18*
100. Łapczyński Antoni Chryzanthem: *Nie tak własnych pochodni splendorem jako herbownego miesiąca promieniami świetny hymeneusz Szymona Mohaupta... z Chrystyną Pappelbaumówną.. elucydowany...* (1705) 2°
E. — *Tor. Ks. M. K2° 4 adl 30*
101. [Szenknecht Piotr]: *Niedyskretna śmierci waga w akcie pogrzebowym wystawiona... Anny z Rymplerów Mościckiej...* (1708) 2°
E. XXX 270 *Tor. Ks. M. A2° 6 adl 24*
102. Maciewski Adam: *Przy żalonym pogrzebie... Chrystyny Styrjuszowny... Kaspara Berenta... pozostała pani wdowa... z ziemskich trudności ustąpiła.* 1706 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl 57*

JAN CHRYSYAN LAURER

znakomity księgarz i nakładca toruński przyczynia się do podniesienia poziomu toruńskiego drukarstwa. Prowadzi drukarnię w latach 1708—1709.

103. Życzliwa przestroga do wszystkich mieszczan i obywatelów tego miasta... jako się od infekcji... morowego powietrza praeserwować na żądanie Ichmm. Szlachetnego Magistratu Miasta JKM Torunia podana od tamecznych postanowionych P. P. Medyków. 1708 4°
E. — *Tor. Ks. M. K4° 67 adl 7*

JAN LUDWIK NICOLAI

pozostawia z lat 1709—1744 bogatą spuściznę drukarską, w której znajduje pełne odbicie środowisko toruńskie, jego zainteresowania, poziom intelektualny oraz podatność na wpływy epoki.

104. [Guarini Battista]: Pastor Fido albo konterfekt wierny miłości z włoskiego języka przetłumaczony. 1722 16°
E. XVII 455 *Gdańsk PAN Dk 2673*
105. Klejnot... pierścienia w złotym wieczności cyrkule osadzony, to jest... Tomasz... Działyński wojewoda chełmiński... na folię żalu Ojczyźnie... prezentowany... 1715 2°
E. XV 445 *Tor. Ks. M. A2° 60 adl 19*
106. Szwanwic Marcin: Róża herbownego klejnotu Jana Godfryda Reznara... przy dorocznym Jana S. feście rozwinięta w obligowanych życzliwości i usług kolory. (1715) 2°
E. — *Tor. Ks. M. K2° 13 adl 228*
107. [Szenknecht Piotr]: Wolna elekcja żony przy konkursie walnym... różnych miłości kondydatów... podczas weselnego aktu... Daniela Holsta... i Jadwigi Bledornowej... intymowana... (1709) 2°
E. XXX 268—269 *Tor. Ks. M. A2° 10 adl 70*
108. [Szenknecht Piotr]: Roskoszny wirydarz ślicznym i wdzięcznym kwiatem od samej natury rozsadzony na serdecznych miłości kwaterach... Jana Tesmera... i Rosalią... Nathanaela Bledorna córą reprezentowany... przez Perseusza Sadzewskiego... (1714) 2°
E. XXX 270 *Tor. Ks. M. K2° 13 adl 119*
109. J[ae]nichius P[etrus]: Jo. G. Roesner... Onomasteriis... 1715 1°
E. — *Tor. Ks. M. A fol adl 33*
110. Reichelius Henricus: Johannes Gotofredus Roesnerus... per. anagr... 1718 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl. 143*
111. Illustrissimo... Petro in Kczewo Kczewski Palatino Mariaeburgensi... anagramma... 1720 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl 154*

112. D[rygalski] M[ateusz]: Kupido szczęśliwie wojująca przy akcie weselnym Marcina Forka z Theodorą Oloffionną... 1716 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl 130*
113. Zabler Jakub: [Gratulatio... in nominalem Christoph Andreae Gerethii]... 1721 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl 152*
Panegiryk w języku greckim ułożony w kształcie kolumny.
114. Szenknecht Piotr: Fortuna.. toruńskiego miasta... przy solennym konferowanych urzędów objęciu podczas elekcji przez Szlachetny Senat miasta tego restaurowana... 1714 2°
E. XXVII 243, XXX 269, XXXI 235 *Tor. Ks. M. K2° 23 adl 7*
115. Zabler Jakub: De claris incltyi Gymnasii Thoruniensis Hermathe-nis carmen. [po 20. VI. 1720] 2°
E. XXXIV 28 *Tor. Ks. M. K2° 5 adl 104*
116. Reasumcja ordynaczej szlachetnego magistratu miasta Thorunia o szatach, ślubach, weselach, chrzcinach i pogrzebach... [ok. 1722] 4°
E. XXXI 255 *Tor. Ks. M. K4° 67*
117. Abriss der Thornischen Buchdruckeren oder kurtze Werzeichnüss... 1717 1°
E. — *Tor. Ks. M. A fol 58 adl 17*
118. Boehm Martinus: Commentarius de interregnis in Regno Poloniae... 1733 8°
E. XIII 201 *Tor. Ks. M. K8° 14*
119. Bornmann Reinhold Friedrich: Programma praelectionibus mathematicis per inštans semestre instituendis et absolvendis speciatim arithmeticae geometriae et astronomiae praemissum. (1713) 4°
E. — *Tor. Ks. M. K4° 84 adl 3*
120. Jaenichius Petrus: Meletemata Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polon. et Prussicam, politicam, physicam, rem nummariam, ac literariam spectantes. Tomus I, II. 1726 8°
E. XVIII 375 *Tor. Ks. M. K8° 26*
121. Jaenichius Petrus, Ruttich Mich[al] Bog[usław]: Orationes duae auspicales, in introductionis actu... in Gymn. Thorun. II. Mich. Bog. Ruttichii: De machiavellismo Mahumedis in excogitanda et propa-ganda religione sua. 1714 4°
E. XVIII 376 *Tor. Ks. M. K4° 80 adl 20*
Arabskie fragmenty tekstu wycięte w drzeworycie.
122. Ruttich Michał Bogusław: [Inc]: Właśnie dobrze mędrzy... 1714 1°
E. — *Tor. Ks. M. K fol. 1 adl 116*

123. Schrader Christoph: Tabulae chronologicae a prima rerum origine... ad nostra tempora... a 1715 [rz] productae in usum studiosae juventutis Gymnasii Thorun. (1715) 2°
E. XXVII 259 *Tor. Ks. M. C2° 22 adl 1*
124. [Szenknecht Piotr]: Dama modna [1711] 8°
E. XV 18, XXX 268 *Tor. Ks. M. H4° 14 adl 4*
125. [Szenknecht Piotr]: Płaszczyk niedostrojonej Damie. [1712] 4°
E. XXIV 347, XXX 268 *Tor. Ks. M. K4° 33 adl 268*
126. (S[zenknecht] P[iotr]): Kalendarz świąt rocznych i biegów niebieskich z wyborem czasów i z aspektami z proroka angielskiego na polski język przetłumaczony na rok pański 1716... 1716 4°
E. XIX 38 *Tor. Ks. M. K4° 121*
127. Pater Paweł: Kalendarz na rok pański 1721... 4°
E. XXIV 134—135 *Kórnik C 2788*

Ostatni okres u schyłku Rzeczypospolitej zaznacza się pod wpływem idei Oświecenia ożywioną działalnością drukarstwa toruńskiego. Znajduje to odbicie w pracach naukowych a zwłaszcza w rozwoju czasopiśmiennictwa. Drukarze tego okresu to: Teofil Ehrenfried Wätzold, Jan Krzysztof Jungmann, Chrystian Fryderyk Kunzen, Paweł Marek Bergmann, Karol Gottlob Gebhard i Jan Adam Kimmel. Drugi rozbiór Polski i przyłączenie Torunia do państwa pruskiego kładzie kres świetnie niegdyś rozwijającej się typografii rady miasta i gimnazjum.

TEOFIL EHRENFRIED WÄTZOLD

128. Abdruck derer in die Thornische E. Hoch = Edl. Rath's und Gymnasii Buchdruckerer, neu angeschafften Schriften. 1745 1°
E. — *Tor. Ks. M. A fol. 58 adl 36*
129. Schultz Georg Peter: Commentarius de succamerario Regni Poloniae... 1747 4°
E. XXVII 293—294 *Tor. Ks. M. B 28 adl 4*
130. Wróblewski Gaspar: Oryginalna niewinność czyli początek na ziemi nieskończonych pochwał... 1746 2°
E. XXXIII 368 *Tor. Ks. M. K4° 133*

JAN KRZYSZTOF JUNG MANN

131. Agenda abo forma odprawowania nabożeństwa... 1758 4°
E. — *Tor. Ks. M. K4° 299*
132. Wróblewski Roman: Memoria patrum ac fratrum mortuorum ord. min. S. P. Francisci regularis observantiae Provinciae Majoris Poloniae... 1750 8°
E. XXXIII 370 *Tor. Ks. M. K f m 30*
133. Kries Jan Albin: Memoria saecularis diei quo ante hos trecentos annos Prussia excusso tyrannidis Cruciferorum iugo in libertatem sese vindicatum ivit... (1754) 2°
E. XX 264 *Tor. Ks. M. E2° 207*

CHRYSYIAN FRYDERYK KUNZEN

134. Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhang von gelehrten Sachen. Erstes Jahr 1760 4°
E. XXXI 241 *Tor. Ks. M. A 113*
135. Staats und Address Calender von Thorun aufs Jahr 1761 [Red. i wyd. Samuel Luther Geret]. 1761 8°
E. XXIX 148, XXXI 241 *Tor. Ks. M. K8° 20*
136. [Winiety sprowadzone z Lipska w 1759 roku] NB. Alle diese auf 1½ Bogen gedruckten Figuren haben wir A. 1759 im Monath April von Leipzig erhalten. [1759] 1°
E. — *Tor. Ks. M. A fol. 58*
137. (Bleszyński Jan Kanty): Podróż w wieczności drogę odprawiona czyli pożegnanie... Anny z Gajewskich hrabiny z Góry Skarbkowej... 1759 2°
E. XIII dod. II *Tor. Ks. M. K4° 126*

PAWEŁ MAREK BERGMANN

138. Kaufmann Henryk: Początki miernictwa wojennego dla szlachetnej młodzi szkoły rycerskiej Króla Imci Polskiego... [ok. 1766] 4°
E. XIX 191 *Tor. Ks. M. H 15*
139. Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen. Erster Band von den Jahren 1762 und 1763. 1763 8°
E. XXXI 241 *Tor. Ks. M. A 111*
140. Centner Gottfried: Geehrte und Gelehrte Thorner ausser ihrer Vaterstadt nebst gelegentlich angebrachten Stamtafeln und Nachrichten von alten Thornischen Familien... (1763) 4°
E. XIV 118 *Tor. Ks. M. A 77*
141. Ordinatio iudiciorum generalis tribunalis Regni Majoris Poloniae... (1765) 2°
E. — *Tor. Ks. M. B2° 281 adl 113*

KAROL GOTTLOB GEBHARD

142. Mazarin Juliusz: Instrukcja polityków w różnych językach wydana a teraz na polski przełożona. Edycja druga. 1786 16°
E. XXII 248 *Tor. Ks. M. K f m 13*

JAN ADAM KIMMEL

143. Der Thornischen historischen Nachrichten von dem Anfange, Fortgange und Ende des gegenwärtigen Krieges der Oestereicher, Türken und Russen. Jg I: 1787/8 1788 4°
E. XXXI 241 *Tor. Ks. M. K4° 46*
144. S[ammlet] J[ohann] S[amuel]: In bissecularem memoriam classis supraemae et biliothecae publicae Gymnasii Thorunensis nec non typographiae institutae... 1794 4°
E. XXVII 53 *Tor. Ks. M. K4° 81 adl 32*
145. Uwagi zakordonowego obywatela pruskiego nad protestacją Konfederacji Targowickiej przeciwko wkroczeniu wojsk pruskich do Polski. 1793 8°
E. XXXII 109 *BN XVIII 1 2237*

Nową rolę drukiarstwa wyznacza sytuacja Torunia pod zaborem pruskim w XIX wieku. Walka o wyzwolenie narodowe z zaborcą, o język i kulturę polską, o oświatę dla ludu, zostaje wygrana także dzięki wysiłkom i postawie drukarzy. Upowszechniając słowo polskie w najróżnorodniejszej formie, mimo represji i szykan, zapisują chlubną kartę w historii narodu.

ANDRZEJ FRYDERYK GRUENAUER

146. Szyrmer Karol. Na publiczny popis uczniów Gimnazjum Toruńskiego mający się odbywać dnia 28-go i 29-go września z rana o godzinie 9-tej a po południu o 3-ciej protektorów, dobrodzieiów [!] i przyjaciół nauk zaprasza. [1810] 8°
E. — *Tor. Ks. M. A 91—50145*
147. Karmowski Kajetan: Kazań niedzielnych [!] całego roku różnemi czasami napisanych po różnych miejscach mówionych... tom drugi [1807] 8°
E. II 355 *Tor. Ks. M. 33242*

HENRYK GRUENAUER

148. Wernicke Juliusz Emil: Geschichte Thorns aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften... Erster Band die Jahre 1230—1530 umfassend. Mit Abbildungen. 1839 4°
E. V 41 *Tor. Ks. M. 30466*
149. Wernicke J. A.: Lineamenta artis latine scribendi. Exemplis illustrata. Scriptio I, quae de lectione et exercitatione generatim agit. 1833 16°
E. — *Tor. Ks. M. A 175—54056*
150. Koszyk kwiatów dla dziewcząt cnotliwych, kochających niewinność czyli historia poczciwego ojca i córki... (Tłum. z niem.). 1837 8°
E. IV 202 *Tor. Ks. M. WF 795*

WILHELM TEODOR LOHDE

151. Nowicki Józef: Wypis z nauki Polnisches Lesebuch für Schulen. Wyd. 3 1837 8°
E. — *Tor. Ks. M. WF 1043*

FRYDERYK AUGUST LEHMANN

152. Nowicki Józef: Wypis z nauki początkowego czytania dla poczynających się uczyć języka polskiego. Polnisches Lesebuch für Schulen... 1825 16°
E. — *Tor. Ks. M. K 109—5 1501*

AUGUST SZNEIDER

153. Sjerp-Polaczek [Julian Prejs]: O początku miasta Świecia, lecz wprzód o Kaszubach i Pomorzu, gdyż Świecie do Kaszub należało a na Pomorzu leżało. 1852 8°
E. — *Tor. Ks. M. 50773*

ERNEST LAMBECK

Ernest Lambeck nabywając drukarnię rady miasta w 1845 roku staje się godnym spadkobiercą jej świetnej tradycji. W ciągu prawie pół wieku trwającej działalności z oficyny jego wychodzi wiele druków polskich szeroko rozpowszechnianych na terenie całego Pomorza.

154. Gąsiorowski Antoni: Nowe polskie wzory do pisania szkolne, systematycznie kaligrafijne. [b. r. d.] 16°
E. — *Tor. Ks. M. A 657—54077*
155. Czy mówisz po polsku? oder Polnischer Dolmetscher enthaltend: polnisch = deutsche Gespräche, Redensarten und Vokabeln, nebst grammatischen Andeutungen und Regeln über die Aussprache. Wyd. 4. 1859 8°
E. n. III 539 *Tor. Ks. M. K 110—51519*
156. Kiewicz Teodor: Zbiór pieśni dla szkół polskich... [tyt. i przedm. również w języku niem.] 1863 16°
E. II 376 *Tor. Ks. M. K 191—51459*
157. Kiewicz Teodor: Zbiór pieśni dla dzieci. Wyd. 2 poprawne i pomnożone. 1873 16°
E. II 376 *Tor. Ks. M. A 626—50030*

158. [Schmid Krzysztof]: Jaskinia Beatusa. Wolny przekład z niem. Tom pierwszy. 1844 8°
E. — *Tor. Ks. M.* 52515
159. Gąsiorowski Antoni: Chowanna duchowna. Skazówka do portu szczęśliwości wiecznej i doczesnej... 1847 8°
E. II 13 *Tor. Ks. M. WF* 2257
160. Kilka słów jeszcze o oczyszczaniu włościan w Królestwie Polskim. 1857 16°
E. — *Tor. Ks. M. A* 627—50045
161. Otwarta deklaracja duchowieństwa katolickiego w mieście Toruniu co do powodów ich zachowania się pod względem politycznych społeczeństw. Offene Erklärung... 1848 8°
E. — *Tor. Ks. M.* 33378
162. Mickiewicz Adam: Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. 1859 16°
E. — *Byd. MBP* 466—1932
163. Mickiewicz Adam: Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Drugie, tanie wydanie. 1865 16°
E. — *Tor. Ks. M. K* 272
164. Mickiewicz Adam: Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Drugie, tanie wydanie. 1878 16°
E. — *Tor. Ks. M. A* 640—50010
165. Kopernik Mikołaj: De revolutionibus orbium caelestium. Libri VI. Ex auctoris autographo recudi curavit Societas Copernicana Thorunensis. 1873 4°
E. II 428 *Tor. Ks. M.* 55335
166. [Pokojski Adam]: Lekarz domowy czyli łatwy sposób leczenia francuzką wódką z solą różnych powierzchwnych i wewnętrznych skażeń i zapaleń bez lekarza... Wyd. 2. 1858 8°
E. II 558 *Tor. Ks. M.* 1615
167. Listy miłosne z dołączeniem rozmaitych pamiątkowych wierszyków dla kochających obojga płci. Przewodnik we wszystkich ważniejszych sprawach przy zawieraniu małżeństw zachodzących. 1885 16°
E. — *Tor. Ks. M. A* 635—53036
168. Najnowszy zbiór powinszowań polskich i francuskich na wszystkie uroczystości familijne. Zebrany i poświęcony polskiej młodzieży. Wyd. 2. 1882 16°
E. — *Tor. Ks. M. WF* 337

169. Sennik czyli wróżenie ze snów na przeszło 1800 przypadków. Wyd. 3 poprawne i pomnożone. 1887 8°
E. — *Tor. Ks. M. WF 2811*
170. Jedyna i prawdziwa sztuka wróżenia słynnej wróżki panny Le Normand. 1871 16°
E. — *Tor. Ks. M. 34854*
171. Chociszewski Józef: Listownik. Książka podręczna zawierająca naukę pisania listów i wzory najużywanych listów zachodzących w życiu. Wyd. 2 dodatkiem pomnożone. 1878 8°
E. n. III 127 A. 606—50130
172. Kuchnia polska niezbędny podręcznik dla kucharzy i gospodyń wiejskich i miejskich oraz poradnik w wielu gałęziach gospodarstwa domowego. Wyd. 2. 1890 16°
E. — *Tor. Ks. M. A 631—50059*
173. Gąsiorowski Antoni Alojzy: Bigos. Wszechnica polska. Tom 1, poszyt 1. 1847 8°
E. II 13 *Tor. Ks. M. A 605—50113*
174. Sjerp Polaczek: Trzy powieści pięknej treści i jeszcze coś na ostatku w dodatku. 1866 16°
E. — *Tor. Ks. M. A 653—53003*
175. [Schmid Krzysztof]: Owoce dobrego wychowania czyli dobre dzieci. Dziełko zupełnie przerobione... przez Sj[erp] P[olaczka]. 1868 8°
E. — *Tor. Ks. M. 56748*
176. Murray Ch. A.: Kwiat preryi między Indyjczykami. Powieść z zachodnio-północnej Ameryki. Przerobiona dla młodzieży przez Józefa Betkowskiego [1870] 16°
E. III 186 *Tor. Ks. M. WF 1656*

GUSTAW ADOLF PREUSS

Księgotłocznia polsko-ludowa Gustawa Adolfa Preussa wydaje w ciągu lat 1845—1852 kilka zdobywających sobie popularność pozycji. Śpiewniki, wiersze, powieści czy wreszcie tygodnik dla biednego ludu „Biedaczek” docierają do najszerzych kręgów ludności polskiej a charakterem narodowym budzą patriotyzm i umiłowanie wolności.

177. Sjerp Polaczek: Śpiewnik polski czyli zbiór pieśni, śpiewów i śpiewek narodowych szczególnie dla Lig i gron towarzyskich. Zeszytek pierwszy. 1849 12°
E. — *Tor. Ks. M. WF 2321*

178. Borkowski J[an]: Pielgrzym. Powiastka dla Lig polskich. 1849 16°
E. n. II 461 *Tor. Ks. M. WF 385*
179. Pokojski A[dam]: Arfista alpejski. Powieść skreślająca skromność i obyczajność narodową w mowie i śpiewach. 1846 8°
E. III 440 *Tor. Ks. M. WF 1457*
180. Sjerp-Polaczek: Skub, mądry szewczyzna czyli smok krakowski. Powieść zabawna... 1849 12°
E. — *Tor. Ks. M. WF 2332*
181. Sjerp-Polaczek: Tryumf bohaterstwa czyli powieści wolności. 1849 8°
E. III 531 *Tor. Ks. M. 52525*
182. Biedaczek czyli duży a tani tygodnik dla biednego Ludu. Wyd. [i red.] Sjerp-Polaczek [Julian Prejs] 4° R. 2: 1849 Nr 16
E. n. II 309 *Tor. Ks. M. WF 3880*

JÓZEF BUSZCZYŃSKI

Oficyna drukarsko-wydawnicza Józefa i Sylwestra Buszczyńskich, działająca od 1866 r. zaspokaja narastające stale potrzeby wydawnicze organizacji i stowarzyszeń polskich. Jako jedyna polska oficyna nakładowa w drugiej połowie XIX w. w Toruniu przyczynia się do kształtowania życia narodowego poprzez upowszechnianie polskiej książki i czasopisma.

183. Gazeta Toruńska. Wychodzi codziennie z wyjątkiem poniedziałku i dni poświętych. Nakł. F[ranciszka] T[adeusza] Rakowicza. Red. Władysław Łebiński. 2° R. 1: 1867 Nr 1
E. II 23 *Tor. Ks. M. 01423*
184. Rakowicz [Franciszek Tadeusz]: Kalendarz polski na rok pański 1869. 16°
E. IV 19 *Tor. Ks. M. 52124*
185. Pieśni podczas obchodu 81 rocznicy ogłoszenia Konstytucji 3 Maja 1791 odśpiewane w Toruniu. [b. r. d.] 8°
E. — *Tor. Ks. M. WF 3509*
186. Zieliński G[ustaw] J[an]: Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodów pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka. Cz. 1 od najdawniejszych czasów do roku 1600. 1880 8°
E. — *Tor. Ks. M. 29178*
187. Danielewski Ignacy: Nauka o wyborach do pruskiej izby poselskiej. 1876 8°
E. n. IV 26 *Tor. Ks. M. 33413*

188. Danielewski Ignacy: Król polski ratuje Niemcy i chrześcijaństwo. Opis odsieczy Wiedeńskiej przez Jana III Sobieskiego dnia 12 września 1683 r. 1883 8°
E. n. IV 26 *Tor. Ks. M.* 15935
189. Ossowski G[odfryd]: O pomnikach przedhistorycznych Prus Królewskich. Osobne odbicie z Rocznika Tow. Nauk. w Toruniu 1878 4°
E. — *Tor. Ks. M.* 1313
190. Album posłów polskich na Sejmie pruskim i Parlamencie niemieckim od 1873 do 1876 roku. Zeszyt pierwszy. 1877 8°
E. n. I 78 *Tor. Ks. M.* 29526
191. Taillandier Saint-René: Serbia w XIX wieku. Dzieje wyzwolenia się Serbii z pod jarzma tureckiego. Tłum. z fran. 1873 8°
E. — *Tor. Ks. M.* WF 1548
192. [Zieliński Gustaw]: Samobójca. Poemat. 1878 8°
E. — *Tor. Ks. M.* WF 1523
193. [Lenartowicz Teofil] Au-Lir: Jagoda mazowieckich lasów. 1880 8°
E. — *Tor. Ks. M.* WF 643
194. [Danielewski Cyryl]: Nasze Paryżanki. Komedia w pięciu aktach. Odb. z Gazety Toruńskiej 1885 16°
E. n. IV 25 *Tor. Ks. M.* WF 547
195. Szczaniecki Stanisław: Córka swatką. Komedyjka w jednym akcie. Z niem. przerobił... 1882 8°
E. — *Tor. Ks. M.* 52493
196. Bogdanko Witold: Jerzy. Tragedia w pięciu odsłonach. 1873 8°
E. n. II 412 *Tor. Ks. M.* 33222
197. Derdowski Jańsz Hieronim: O panu Czorlińskim co do Pucka po sece jachoł. Zełgoł dło swoich druchow kaszubściech. 1880 12°
E. n. IV 103 *Tor. Ks. M.* WF 606
198. Derdowski Hieronim: Walek na jarmarku. Wyd. 2. 1890 12°
E. n. IV 103 *Tor. Ks. M.* WF 278
199. Derdowski Hieronim: Jasiiek z knieji. Sporo kupa łgorstw kaszebsciech zebrano i powiązono. 1885 16°
E. n. IV 102 *Tor. Ks. M.* WF 422
200. Derdowski Hieronim: Oracyjo pożegnalno dło Pana Feliksa Czorlińskiego na banciecie wieczornym u Mazura w Toruniu w wiliją Zwodyzjosza w roku pańskim 1884. (1884) 8°
E. n. IV 103 *Tor. Ks. M.* WF 3164

SYLWESTER BUSZCZYŃSKI

201. Co czytać i jak czytać. Odczyt wygłoszony na walnym zebraniu Tow. Czyt. Ludowych w Chełmży dnia 13-go października 1912. [1912] 8°
Tor. Ks. M. 50756
202. M[ellinówna] A[nna]: „Mickiewicz i jego utwory” odczyt wygłoszony na zebraniu Tow. Czytelni Ludowych w Chełmży dnia 28-go stycznia 1912. [1912] 8°
Tor. Ks. M. 52511
203. [Merczyng Henryk] Cz...ski J.: Ludność kaszubska w ubiegłym stuleciu. (Szkic społeczno-kulturalny). 1911 4°
Tor. Ks. M. 55362
204. [Szuman Wanda]: Komisja Edukacyjna pierwszym ministerstwem oświaty w Europie. (1919) 8°
Tor. Ks. M. 29538
205. Toruński elementarz polski z obrazkami zastosowany do potrzeb dzieci uczących się w szkołach tylko po niemiecku. Wydanie nowe poprawione i powiększone. [b. r. d.] 8°
E. — Tor. Ks. M. 33370
206. Kopernik — Kalendarz katolicko-polski. R. 1900 16°
E. — Tor. Ks. M. 142
207. Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. R. 1: 1878 8°
E. — Tor. Ks. M. 0217
208. Fontes I—III: 1897—1899 Towarzystwo Naukowe w Toruniu 1899 8°
E. — Tor. Ks. M. 0262
209. Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu. T. 1: (1908—1910). 1910 8°
Tor. Ks. M. 03538
210. [Szuman Leon]: Wspomnienia myśliwskie. 1890 8°
E. — Tor. Ks. M. 29524
211. Przybyszewski Stanisław: „Śluby” Poemat dramatyczny w trzech aktach. [b. r. d.] 4°
Tor. Ks. M. 33789
212. [Szuman Leon]: Z łowów i z podróży. 1894 8°
E. — Tor. Ks. M. 29528
213. Zieliński Gustaw: Poezje. Wydanie zupełne, poprzedzone życiorysem poety przez dr Piotra Chmielowskiego. 1901 8°
Tor. Ks. M. WF 1421

DRUKARZE I DRUKARNIE TORUNIA

Stanisław Worffschauffel	1568—1569
Melchior Nering	1581—1587
Andrzej Koteniusz i wdowa	1587—1609
August Ferber	1609—1621
Henryk Friese	1622—1623
Franciszek Schnellboltz i wdowa	1623—1642
Michał Karnall	1643—1666
Jan Coepselius	1667—1679
Chrystian Bekk	1680—1690
Jan Baltazar Bresler	1690—1699
Drukarnia Radziecka	1699—1705
Jan Konrad Rüger	1705—1708
Jan Chrystian Laurer	1708—1709
Jan Ludwik Nicolai	1709—1744
Teofil Ehrenfried Wätzold	1745—1750
Jan Krzysztof Jungmann	1750—1759
Chrystian Fryderyk Kunzen	1759—1762
Paweł Marek Bergmann	1762—1778
Karol Gottlob Gebhard	1778?—1789
Jan Adam Kimmel	1789—1806
Andrzej Fryderyk Gruenauer	1806—1828
Fryderyk August Lehmann	1825— ?
Henryk Gruenauer	1828—1842
Wilhelm Teodor Lohde	1830—1842
Otto Foege	1842—1842
Leopold Drechsler	1842—1845
Ernest Lambeck	1842—1892
Gustaw Adolf Preuss	1845—1852
August Schneider	1852—1868
Józef Buszczyński	1866—1887
Sylwester Buszczyński	1887—
Drukarnia Gazety Toruńskiej	1905—

CHRONOLOGICZNE ZESTAWIENIE DRUKÓW

<i>Rok wydania</i>	<i>Pozycja katalogu</i>	<i>Rok wydania</i>	<i>Pozycja katalogu</i>
1569	— 1, 2, 3, 4	1670	— 68
1581—1587	— 9	1671	— 70
1581	— 13, 14	1672	— 65, 71
1582	— 5, 6, 7, 8, 15	1674	— 73
1583	— 12, 16	1675	— 63, 64, 66
1584	— 10, 11, 18, 19	1677	— 69
1585	— 17	1678	— 62
1586	— 21	1679	— 67
1587	— 20, 22, 32	1682	— 76, 79
1588	— 23, 36	1683	— 78
1590	— 30	1686	— 74
1592	— 29	1687	— 77
1593	— 27	1688	— 80, 81
1594	— 31	1689	— 75
1595	— 24, 25	1690	— 88
1596	— 34, 35	1694	— 83, 87, 89
1597	— 39	1695	— 84
1599	— 26, 40	1696	— 85
1600	— 28	1698	— 82
1601	— 37	1699	— 86
1604	— 33, 38	1700	— 90
1612	— 46	1701	— 91
1613	— 42	1702	— 94
1614	— 45	1704	— 92, 93
1618	— 44	1705	— 100
1619	— 43	1706	— 95, 97, 98, 102
1620	— 41	1707	— 96
1622	— 47, 49	1708	— 99, 101, 103
1623	— 48	1709	— 107
1625	— 57	1711	— 124
1628	— 53, 54	1712	— 125
1632	— 55	1713	— 119
1634	— 52	1714	— 108, 114, 121, 122
1635	— 50, 51	1715	— 105, 106, 109, 123
1640	— 56	1716	— 112, 126
1645	— 60	1717	— 117
1651	— 61	1718	— 110
1657	— 58	1720	— 111
1660	— 59	po 1720	— 115
między 1668—1679	— 72	1721	— 113, 127

Rok wydania	Pozycja katalogu	Rok wydania	Pozycja katalogu
ok. 1722	— 116	1857	— 160
1722	— 104	1858	— 166
1726	— 120	1859	— 155, 162
1733	— 118	1863	— 156
1745	— 128	1865	— 163
1746	— 130	1866	— 174
1747	— 129	1867	— 183
1750	— 132	1868	— 175
1754	— 133	1869	— 184
1758	— 131	1870	— 176
1759	— 136, 137	1871	— 170
1760	— 134	1873	— 157, 165, 191,
1761	— 135		196
1763	— 139, 140	1876	— 187
1765	— 141	1877	— 190
1766	— 138	1878	— 164, 171, 189,
1786	— 142		192, 207
1788	— 143	1880	— 186, 193, 197
1793	— 145	1882	— 168, 195
1794	— 144	1883	— 188
1807	— 147	1884	— 200
1810	— 146	1885	— 167, 194, 199
1825	— 152	1887	— 169
1833	— 149	1890	— 172, 198, 210
1837	— 150, 151	1894	— 212
1839	— 148	1899	— 208
1844	— 158	1900	— 206
1846	— 179	1901	— 213
1847	— 159, 173	1910	— 209
1848	— 161	1911	— 203
1849	— 177, 178, 180,	1912	— 201, 202
	181, 182	1919	— 204
1852	— 153		

INDEKS AUTORÓW, TŁUMACZY, REDAKTORÓW
I WYDAWCÓW

Numery odnoszą się do poszczególnych pozycji katalogu

- Artomiusz Piotr, wyd. 37, 41
Au-Lir zob. Lenartowicz Teofil
Bardziński Jan Alan, tłum. 85
Baumgarten Jan, współautor 66
Betkowski Józef, tłum. 176
Bertleff Marcin 91, 92
Bliwernic Aron 78, 79
Błęszyński Jan Kanty 137
Boczyłowicz Jakub 86
Bogdanko Witold 196
Böhm Marcin 95, 98, 118
Bonagarsus Dominik 33
Bormann Reinhold Fryderyk 119
Borowski Jan 178
Centner Gotfryd 140
Chełchowski Henryk 51, 52
Chociszewski Józef 171
Cholewius Gotfryd 87
Cramer Jan 57
Crispinus Jan 20
Cz...ski J. zob. Merczyng Henryk
Czölner Bazyl 56
Czymmerman Jan 88
Dambrowski Samuel 42
Danielewski Cyryl 194
Danielewski Ignacy 187, 188
Derdowski Hieronim 197, 198, 199, 200
Dorpowski Andrzej 66
Drygalski Mateusz 112
Estke Ludwik 74
Gąsiorowski Antoni 154, 159, 173

Gerhard Jan 78, 79
Giżycki Jan 62, 63, 89
Gliczner Erazm 1, 34, 39
Gosiewski Wincenty Corwin, tłum. 84
Graser Konrad 44, 45, 48, 54
Guarini Battista 83, 104
Herliciusz Dawid 43
Hyperius Andrzej 11
Jaenichius Piotr 96, 109, 120, 121
Karmowski Kajetan 147
Kaufmann Henryk 138
Kiewicz Teodor 156, 157
König Ernest 67, 69, 70, 76
Kopernik Mikołaj 165
Kries Jan Albin 133
Lebelski Jerzy 5 tłum. 7
Lenartowicz Teofil 193
Lucianus Samosatensis 72
Łapczyński Antoni Chryzantem 100
Łebiński Władysław red. 183
Maciewski Adam 99, 102
Mazarin Juliusz 93, 142
Mellinówna Anna 202
Merczyng Henryk 203
Meyer Jan 73
Mickiewicz Adam 162, 163, 164
Marinius Marcin 15
Murray Ch. A. 176
Musaeus Szymon 3, 4
Naldi Naldius 31
Neothebel Walenty 13, 14
Neunachbar Andrzej 64, 80
Nowicki Józef 151, 152
Opaliński Krzysztof 82
Ossowski Gotfryd 189
Pater Paweł 75, 127
Pokojski Adam 166, 179
Potocki Jan Teodoryk tłum. 58
Prejs Julian zob. Sjerp-Polaczek
Przybyszewski Stanisław 211

Rakowicz Franciszek Tadeusz 184, nakł. 183
Regius Jan 38
Reichel Henryk 110
Richter Maciej 53
Rudolfi Jakub 47
Ruttich Michał Bogusław 122, współautor 121
Rybiński Jan 16, 26, 27, 28
Sammet Jan Samuel 144
Sartorius Jan 77
Schewius Henryk 59
Schlakowius Jan 68
Schmid Krzysztof 158, 175
Schober Ulryk 29, 30
Schönflissius Andrzej 50
Schrader Krzysztof 123
Schubbe Łukasz 2
Schultz Jerzy Piotr 129
Szaniecki Stanisław 195
Seneca Lucius Annaeus 85
Serra Piotr 84
Sjerp-Polaczek 153, 174, 175, 177, 180, 181, red. 182
Stroband Henryk, wyd. 10
Sturm Jan 19
Szenknecht Piotr 101, 107, 108, 114, 124, 125, 126
Szkultet Abraham 58
Szuman Leon 210, 212
Szuman Wanda 204
Szwanwic Marcin 106
Szyrmer Karol 146
Taillandier Saint-René 191
Thamnitius Konrad 61
Trisner Marcin 18
Vogel Ezechiel 55
Wachslager Jerzy 65
Warszewicki Krzysztof 7, 8
Wermann Gerard 12
Wende Jerzy 90, 94
Werda Jan 60
Wernicke J. A. 149
Wernicke Juliusz Emil 148

Wróblewski Gaspar 130
Wróblewski Roman 132
Zabler Jakub 113, 115
Zieliński Gustaw 186, 192, 213

SPIS TREŚCI

400 lat drukarstwa w Toruniu	5
Wprowadzenie	16
Wykaz literatury	18
Skróty	19
Katalog	20
Drukarze i drukarnie Torunia w latach 1569—1920	45
Chronologiczne zestawienie druków	46
Indeks osób	48

Biblioteka Główna UMK

300042229359

Zakłady Graficzne w Toruniu
Nakład 500 egz. Nr 2431 — M-12/1841

421 344

Biblioteka Główna UMK

300042229359